

Over beschaving en de afschaffing van het schavot

Herman Franke

Inleiding

De manieren waarop met misdadigers wordt omgegaan verschillen van samenleving tot samenleving en veranderen voortdurend (1). In onze streken was het tot in de late middeleeuwen gebruikelijk dat benadeelden, al of niet met hulp van verwanten, zelf genoegdoening zochten. Belangrijke veranderingen traden op toen bestuurders van kerk, staat of stad zich het alleenrecht van de behandeling van misdadigers gingen toeëigenen. Eerst door dwang uit te oefenen op de strijdende partijen om te komen tot vrede, zoen of compositie, later door ook op eigen initiatief misdadigers te straffen. Vanaf de 15e eeuw werden veroordeelden steeds vaker niet alleen wreed, maar vooral ook theatraal en in het openbaar gestraft (2). Op dagen dat er "justitie gedaan" werd verzamelden zich op marktplaatsen grote mensenmassa's, die er getuige van waren hoe op speciaal daartoe opgerichte schavotten, misdadigers hun trekken thuis kregen. Dit alles anderen "ten afschrick ende exempel".

In welke tijd deze strafvoltrekkingen gepaard gingen met de ergste lichamelijke wreedheden en het meeste theater, is moeilijk te zeggen. Waarschijnlijk verschilde dit per landstreek en kunnen er golfbewegingen worden aangewezen. Zeker is dat de lijf- en doodstraffen in de loop der eeuwen in de lage landen aan wreedheid inboetten. Verminkende straffen als kortoren, neussplijten en handen afhakken verdwenen in de 18e eeuw uit de strafrechtspraktijk (3). Meer en meer werd aan tuchthuis- en gevangenisstraffen de voorkeur ge-

Voor hun waardevolle op- en aanmerkingen ben ik veel dank verschuldigd aan Kees Bruin, Ellie Lissenberg en Nico Wilterdink.

geven, waarbij lange tijd een combinatie van lijfstraffen en vrijheidsstraffen werd opgelegd. Het openbaar voltrekken van lijfstraffen en doodvonnissen werd allengs minder gebruikelijk en minder wreed. Toch duurde het in Nederland nog tot ver in de 19e eeuw voordat de doodstraf en schavotstraffen (4) volledig uit het Wetboek van Strafrecht (Code Pénal) en de strafrechtspraktijk verdwenen. Tot het midden van die eeuw werden mensen op marktplainen te pronk gesteld, gegeseld en gebrandmerkt, en zwaaide de beul op angstaanjagende wijze het zwaard over het hoofd van geknielde veroordeelden. Formeel werden deze straffen nog opgelegd tot de wettelijke afschaffing ervan in 1854, maar toen werd voor de pijnigende straffen al enkele jaren lang als regel gratie verleend. Een nog langere executieloze periode ging vooraf aan de afschaffing van de doodstraf, die in Nederland altijd in het openbaar voltrokken werd. In 1860 vonden voor de laatste keer nog drie moordenaars een eerloze dood op het schavot (5). Pas tien jaren later werd de doodstraf wettelijk afgeschaft. Sindsdien werden misdadigers in Nederland niet meer in het openbaar lijfelijk gestraft.

In dit artikel wordt het proces beschreven en geïnterpreteerd dat tot de afschaffing van schavotstraffen en de doodstraf leidde, waarbij gepoogd wordt de samenhang met andere ontwikkelingen te verduidelijken. Daarbij kan slechts in geringe mate gebruik gemaakt worden van al verwerkt onderzoeksmateriaal. Bij mijn weten hebben alleen de Utrechtse veearts Ten Cate en de jurist Schreuder zich met de afschaffing van schavotstraffen bezig gehouden (6). Ten Cate verzamelde boeiende gegevens over de geschiedenis van het brandmerk, maar tot een sociologische interpretatie van de ontwikkeling van deze strafsoort komt hij niet. Schreuder behandelt hoofdzakelijk de zuiver juridische aspecten van de afschaffing van lijfstraffen. Over de afschaffing en de ontwikkeling van de doodstraf in de 19e eeuw heb ik helemaal geen literatuur gevonden. De gebruikte gegevens heb ik dan ook grotendeels zelf verzameld aan de hand van tijdschrift- en kranteartikelen en boeken die in de 19e eeuw over openbare straffen zijn geschreven. Daarnaast werden talrijke kamerverslagen

bestudeerd.

De drijfveer tot verzet tegen openbare straffen

Tegen het eind van de 18e eeuw bepleitte de Italiaan Cesare Beccaria als exponent van de verlichte tijdgeest ingrijpende hervormingen van het strafrecht in een boek dat tot ver in de 19e eeuw in West-Europa grote invloed heeft gehad (7). Eén van de door Beccaria voorgestelde hervormingen behelsde de afschaffing van de doodstraf (8). Hij probeerde zijn tijdgenoten met rationele en praktische argumenten er van te overtuigen dat de doodstraf niet nuttig, niet noodzakelijk en niet rechtvaardig was. Een humanisering van het strafrecht beoogde hij hiermee bepaald niet. Hij stelde voor de doodstraf te vervangen door levenslange dwangarbeid (9). Die straf achtte hij zelf wreder dan de doodstraf, maar hij vond haar geschikter om mensen af te schrikken. De opvattingen van Beccaria hebben in Nederland en andere West-Europese landen een belangrijke rol gespeeld in de discussie over de doodstraf, zodat Van der Grinten in 1937 in een historisch overzicht concludeert:

"Vrijwel overal werden pogingen in het werk gesteld om de doodstraf uit het straffensysteem te verbannen. In de meeste dezer gevallen was de grootste drijfveer tot dezen strijd dat men de doodstraf niet langer een nuttig, laat staan een noodzakelijke straf oordeelde" (10).

Naast deze utilitaristische opvatting staat de mening van hen die de afschaffing van de doodstraf, en ook van andere lijfstraffen, beschouwen als een bedoelde humanisering van het strafrecht (11). Anderen, zoals Rusche en Kirchheimer, verbinden het verdwijnen van openbare strafvoltrekkingen en de opkomst van gevangenisstraffen vooral met economische belangen (12). En Foucault tenslotte typeert de "geboorte van de gevangenis" en de afschaffing van lijfstraffen vooral als een nieuwe strategie of technologie van de macht (13).

De bestudering van het afschaffingsproces heeft mij tot de overtuiging gebracht dat in al deze opvattingen, althans wat betreft de Nederlandse ontwikkelingen, niet alleen een onvolledige, maar ten

dele ook een onjuiste voorstelling van zaken gegeven wordt. De *drijfveer* om te strijden voor afschaffing van schavotstraffen en de doodstraf werd vooral gevormd door een toenemende gevoelsmatige afkeer bij de gegoede burgerij van lichamelijk geweld, dat tijdens openbare strafvoltrekkingen voor iedereen zichtbaar werd uitgeoefend. Deze toenemende weerstand tegen wrede strafvoltrekkingen uitte zich, zoals we zullen zien, niet alleen daarin dat tegenstanders de straffen als barbaars, middeleeuws en onmenselijk afschilderden, maar ook in het feit dat het bijwonen van strafvoltrekkingen meer en meer als onbeschaafd en ongepast werd beschouwd. Tegelijk, en in wisselwerking met elkaar, nam de emotionele afkeer van lichamelijk geweld toe en groeide de weerzin tegen openbare strafvoltrekkingen uit tot een teken van innerlijke beschaving. Zij, die zich desondanks openlijk voorstanders van de straffen betoonden vereenzelvigden zich als het ware met het als ruw en onbeschaafd beschouwde volk en in hun eigen kringen riskeerden zij daarmee misprijzende reacties. Het is in deze sfeer dat de op ruime schaal gevoerde discussies geplaatst moeten worden, die aan de afschaffing van schavotstraffen en de doodstraf voorafgingen. Het is in deze sfeer dat juridische en praktische argumenten tegen deze straffen tot volle ontplooiing konden komen, en in samenhang met andere ontwikkelingen, tot de afschaffing ervan konden bijdragen.

Rond 1800 nog weinig weerstand tegen lichamelijke straffen

Afkeer van lichamelijk geweld is een uiting van de gevoelshuishouding van mensen, en deze gevoelshuishouding kan kennelijk veranderen. Duidelijk is dat lichamelijke straffen, die in de loop van de 19e eeuw steeds meer emotionele weerstand opriepen, bij de totstandkoming van het *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* in 1809 nog zonder problemen werden aanvaard. Dit eerste Nederlandse Wetboek van Strafrecht werd voorbereid op initiatief van de eerste machthebbers tijdens de Bataafse Republiek, maar werd pas ingevoerd onder het korte bewind van koning Lodewijk Napoleon. Hiermee kwam een eind aan

de situatie waarin allerlei plaatsen hun eigen keuren, ordonnantiën of plakaten hadden en willekeur en rechtsongelijkheid de strafrechtspraktijk kenmerkten (14). Door de rechters mochten voortaan alleen nog de in het Crimineel Wetboek genoemde straffen worden opgelegd. Wat betreft de openbare straffen hadden zij daarbij de keuze uit de doodstraf, brandmerken, geselen, zwaard over het hoofd zwaaien en tepronk stellen. De doodstraf stond op delicten als moord, doodslag, hoogverraad, kindermoord, brandstichting, roof en ernstige vormen van diefstal en inbraak. Het wetboek schreef voor dat de doodstraf met de strop of het zwaard voltrokken moest worden. In aparte artikelen werd de uitvoering verder beschreven:

"De straf met den strop wordt voor de schandelijkste gehouden, en uitgevoerd op het schavot aan manspersonen, door het ophangen aan een' galg, en aan vrouwspersonen door het verworgen aan een' paal" (15).

"De straf met het zwaard wordt uitgeoefend door onthoofding van den veroordeelden, knielende op het schavot en geblinddoekt" (16).

Het wurgen van vrouwen zou gediend hebben om te voorkomen dat zij spartelend aan de galg onder de rokken werden gekeken (17). De doodstraf met het zwaard werd volgens Van Eeghen nooit uitgevoerd (18).

Over de schavotstraffen, die alleen in combinatie met gevangenisstraf of bannissement (19) mochten worden opgelegd, meldt het wetboek:

"Het geesselen geschiedt met roeden op den blooten rug van den misdadigen, staande aan een' paal gebonden, en de armen opgehaald" (20).

"Het brandmerken wordt verrigt met een heet ijzer op den schouder van den veroordeelden" (21).

"Het zwaaijen met het zwaard over het hoofd moet altoos vergezeld gaan met dezelfde voorbereidselen, welke bij onthoofding worden in acht genomen" (22).

Naar de mening van Kemper, die de uitgave van het Crimineel Wetboek van een uitvoerige inleiding voorzag, illustreerde deze straffenlijst treffend dat de "zaak der menschheid en het inwendig volksgeluk" was toegenomen (23). Hij wijst daarbij op de eveneens in het wetboek geregelde afschaffing

van gekwalificeerde doodstraffen (radbraken, verminkingen) en het tentoonstellen van lijken van ter dood veroordeelden op galgenvelden, en op het "verbannen van alle nuttelooze wreedheid bij de overige lijfstraffen" (24). Kemper stond in zijn positieve beoordeeling van het wetboek zeker niet alleen. Bij de aanbieding van het ontwerp-wetboek in 1808 aan het "Wetgevend Ligchaam" werd de zachtheid van het ontwerp geroemd. Staatsraad Repelaer zei:

"Wij vleijen ons, dat Gijlieden met ons in hetzelfde bewonderen zult de zachtheid der Straffen, en dus hoe eigenaardig dezen met de zeden en het karakter onzer Natie in eene gelukkige overeenstemming gebragt zijn" (25).

Van Bernuth noemt de straffen "zacht en menselijk" (26) en Van Gennep meent dat bij de voltrekking van de doodstraf nu "alle noodelooze en afzigtelijke wreedheid" is vermeden en dat tot dan toe gebruikelijke doodstrafsoorten die "aan velen niet vrij van den schijn van wreedheid voorkwamen", zijn verdwenen (27). Het Crimineel Wetboek, dat bij de uiteindelijke aanvaarding in de Staatsraad "een kunstgewrocht" en "een plechtanker voor de zekerheid en veiligheid van alle Uwe onderdanen" genoemd werd (28), was geen lang leven beschoren. Nog geen twee jaren na de invoering werd Nederland ingelijfd bij Frankrijk. Het Crimineel Wetboek moest wijken voor de "Code Pénal". Dit Franse wetboek kende de straf van zware levenslange dwangarbeid en is op grond daarvan later wel wreder dan het Nederlandse wetboek genoemd (29). Maar in de Franse code kwam de geselstraf niet voor, en stond de brandmerkstraf op een kleiner aantal delicten. Als doodstrafsoort kende de code slechts de minst schandelijke onthoofding. Wel stond in de code een apart artikel over de executie van vadermoordenaars, waardoor de in 1809 doorgevoerde afschaffing van gekwalificeerde doodstraffen enigszins werd teniet gedaan. Vadermoordenaars dienden "in 't hemd, barrevoets en met een zwarten sluier over 't hoofd" naar het schavot gebracht te worden, waar hen vlak voor de ter dood bringing de rechterhand moest worden afgekapt (30).

Belangrijk voor de ontwikkeling van het Nederlandse

strafrecht is dat de strafbepalingen in de Code Pénal na de Franse overheersing in 1813 "voor dit land ongeschikt, en alzoo geheel ondoelmatig" geacht werden (31). De code bleef weliswaar kracht van wet houden, maar met het "Gesel- en Worgbesluit" van Koning Willem I werden er belangrijke wijzigingen in aangebracht (32). De dwangarbeid werd vervangen door geseling, brandmerk en confinement in een rasp- of tuchthuis. Bij het geselen en brandmerken werd vastgelegd dat de veroordeelden met een strop om de hals aan de galg werden vastgemaakt om te benadrukken dat *bijna* de doodstraf was opgelegd. Ook werd de straf van het zwaard zwaaien opnieuw ingevoerd. De Franse kaakstraf werd vervangen door tepronkstelling of geseling (33). Niet afgeschaft werd de bepaling betreffende de executie van vadermoordenaars. Of deze bepaling ook in de praktijk werd uitgevoerd is zeer onzeker (34).

Volgens Van Deinse bestonden tegen het geselbesluit ook bij de invoering al bezwaren vanwege de strengheid (35). Modderman trekt dit in twijfel en meent dat sommigen de straffen zelfs te zacht vonden (36). Beide auteurs geven geen bron voor hun beweringen. Maar, en dat wordt ook door Modderman onderstreept, het besluit kwam nagenoeg overeen met het Crimineel Wetboek, dat kort daarvoor nog als bijzonder zachtaardig werd aangemerkt. Volgens Modderman was het besluit dan ook beslist niet in strijd met de "toenmaligen toestand onzer beschaving" (36). Er mag dus aangenomen worden dat tegen het geselbesluit *ten tijde van de invoering* nog nauwelijks emotionele weerstand bestond.

Tegelijk met het geselbesluit werd in de grondwet vastgelegd dat Nederland eigen wetboeken moest krijgen, waaronder een "lijfstraffelijk wetboek". Het duurde tot 1827 alvorens de leden van de Tweede Kamer een ontwerp kregen aangeboden. In de tussentijd werden veel mensen het slachtoffer van de door Willem I genomen "provisionele" besluiten. De zogenaamde "rolboeken" heb ik niet zelf geraadpleegd, maar aan de hand van andere bronnen kan geconcludeerd worden dat doodstraffen tussen 1811 en 1830 allengs minder vaak werden uitgevoerd en dat ook de praktijk van schavotstraffen milder

Het ontwerp-wetboek van 1827

In de eerste decennia van de 19e eeuw werd in Nederland gewerkt aan het herstel van de economie die door de Franse inlijving en de woelige gebeurtenissen van de Bataafse Republiek forse schade had opgelopen. Maar ook de politieke machtsverhoudingen waren door de omwenteling van 1795 danig veranderd. Het oude regentenpatriciaat verloor definitief de alleenheerschappij en kreeg ook na de vestiging van de monarchie te maken met een opkomende burgerklasse, die niet alleen economische macht had, maar tevens vergroting van de politieke macht nastreefde. Er zijn belangrijke aanwijzingen dat de strijd voor afschaffing van openbare strafvoltrekkingen en andere hervormingen in het strafrecht samenhang met de toenemende politieke invloed van de gezeten burgerij. Met name de meer liberale of verlichte leden van de burgerklasse grepen de hervormingen van het strafrecht aan om zich tegen hun conservatieve tegenstanders te verzetten. Vooral zij maakten van de weerzin tegen openbare strafvoltrekkingen een kwestie van beschaving. Afkeer hebben van deze lichamelijke wreedheden werd een gedragsvoorschrift en aldus een wapen in de strijd tussen opkomende en zich bedreigd voelende groeperingen. Immers zij die zich voorstanders van de straffen toonden, verrieden daarmee niet alleen een conservatief denkpatroon, maar ze gaven er in de ogen van verlichte tegenstanders tevens blijk van achtergebleven te zijn in mate van beschaving, van veredeling van de gevoelens. Verweer tegen deze aantijgingen was nauwelijks mogelijk, omdat ook de voorstanders van de straffen zélf een afkeer van de wrede schavottaferelen voelden. Hun restte niets anders dan van deze afkeer gewag te maken en toch met rationele en praktische argumenten de straffen proberen te verdedigen. Ook sloegen zij terug door tegenstanders van de straffen als al te zachtaardige filantropen af te schilderen, die meer op zouden hebben met het wel en wee van misdadigers dan met het vreselijke leed van de slachtoffers. En van hun kant lieten zij niet na de ter ver-

vanging van schavotstraffen voorgestelde dwangarbeid of langdurige eenzame opsluiting juist als zeer barbaars en wreed voor te stellen. Geheel los van de verdenking ruwe gevoelens te hebben kwamen zij hierdoor, zoals zal blijken, ook in eigen ogen niet.

In samenhang met de strijdfunctie die de houding ten opzichte van openbare strafvoltrekkingen vervulde, blijkt de afkeer van openlijk lichamelijk geweld na de Franse tijd in een stroomversnelling te zijn geraakt. Daarop wees al de optredende verzachting in de strafrechtspraktijk (zie noot 37), maar veel duidelijker valt deze ontwikkeling aan te wijzen als in 1827 de conservatieve Minister van Justitie mr. C.F. van Maanen aan de Tweede Kamer zijn ontwerp voor een eerste boek van het Wetboek van Strafrecht aanbiedt. Wat betreft de openbare straffen verschilt het ontwerp van 1827 slechts op één punt van het Crimineel Wetboek uit 1809: de doodstraf zou alleen nog door ophanging voltrokken mogen worden. Maar dezelfde straffen die in 1809 nog bijzonder zacht en menselijk geacht werden, worden nu door velen erg wreed en onbeschaafd bevonden. Tegen het ontwerp breekt een storm van protest los. Volgens Van Deinse wordt het ontwerp zeer ongunstig ontvangen vanwege de "nuttelooze verscheidenheid der strafsoorten, die allen zonder uitzondering buitensporig zwaar waren" (39). De Duitse geleerde Mittermaier spreekt van een "monsterkaart van straffen" (40). Het Nederlandse Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen richt zich in een adres tot de Koning. Het genootschap is tegen openbare strafoefeningen en meent dat:

"het beschaafdsten en verlichtsten gedeelte der natie altoos een zekere huivering voelt bij, en afkeer heeft van alle lijfstraffen. Van hier dan ook, dat derzelver uitoefening doorgaans slechts door de geringere, minbeschaafde en minder verlichte volksklassen wordt bijgevoerd" (41).

Donker Curtius van Tienhoven, zelf lid van de Tweede Kamer, geeft een apart boekje uit over het wetsontwerp, waarin hij zich een fel tegenstander toont van de doodstraf en van schavotstraffen, die lichamelijke wreedheden met zich meebrengen. Hij

noemt het ontwerp een "terugtrekken in de orde der beschaving" (42). In zijn boekje komen veel argumenten en gevoelsuitingen voor, die later steeds opnieuw in de discussies zullen opduiken en om die reden wordt er hier wat extra aandacht aan gegeven. Direct al in het begin geeft hij de discussiesfeer goed aan door een nieuwe wetgeving een "openbare toetssteen" te noemen van "de mindere of meerdere trap van zedelijkheid" waarop het volk gekomen is (43). Hij betoogt verder dat naar zijn mening de openbare strafoefeningen eerder verwilderend dan zedenbevorderend of afschrikwekkend op de toeschouwers werken. Het is een argument dat tegenstanders van de straffen steeds zullen herhalen:

"Daar waar barbaarsheid, domheid, duistere wanbegrippen, bijgeloof en fanatisme heerschen; waar men de vooruitgang der verlichting belemmert en tegenwerkt, blijven de zeden even daardoor harder, de misdrijven veelvuldiger, de strafoefeningen wreeder en onmenselijker; de wreedheid in het straffen zelfs verhardt de zeden meer en meer, het oog en het hart worden daaraan gewoon, en wel verre dat men afschrik van het misdrijf door zware straffen meer en meer verwekt of bevordert, zoo wordt door de wreedheid en de menigvuldigheid van zware en schandelijke openbare strafoefeningen het menschelijk gemoed verhardt, en even daardoor worden de misdrijven vermenigvuldigd" (44).

Donker Curtius toont zich een ware vertegenwoordiger van het verlichte denken op strafrechtgebied als hij pleit voor verdere beschaving en ontwikkeling van de lagere volksklassen, waardoor de misdadigheid verder zou verminderen. Dat ondanks de door hem waargenomen verzachting in de strafrechtspraktijk de misdadigheid naar zijn mening eerder verminderde dan toenam, schrijft hij dan ook toe aan de uitbreiding van lager onderwijs en aan de werkzaamheden van instellingen als de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die een soort "beschavings-offensief" tegen de ruw bevonden volksklasse aan het voeren waren (45). Dit geloof in de zegeningen van de maatschappelijke vooruitgang, waaronder tevens een verbetering van opsporings- en vervolgingsmethoden werd verstaan, zal in latere jaren voortdurend in de discussies doorklinken. Het "vooruitgangsgeloof", dat samenging met een toenemend vertrouwen in de openbare veiligheid, heeft

in belangrijke mate tot de afschaffing van openbare straffen bijgedragen.

Met betrekking tot de doodstraf meent Donker Curtius dat voor handhaving daarvan de "allervolstrektste noodzakelijkheid" (46) van deze straf bewezen moet worden, gezien de grote kans op gerechtelijke dwalingen. Volgens hem schrikt de straf echte boosdoeners niet af en wekt de executie bij zachtmoedige mensen alleen maar verontwaardiging en medelijden op, terwijl dit schouwspel de hardvochtigen verhardt (47). En ook dit zijn argumenten die tot aan 1870 tegen de doodstraf ingebracht zullen worden.

Tegen de in het ontwerp opgenomen schavotstraffen is Donker Curtius minder rigoreus gekant. Hij acht ontterende schavotstraffen, bij het ontbreken van de doodstraf, nog wel nodig om een voldoende gradatie in de straffen te handhaven, maar ze mogen geen lichamelijke pijniging inhouden. Grote bezwaren heeft hij daarom tegen de geselstraf, waaruit blijkt hoe zeer de afkeer van lichamelijk geweld de drijfveer tot de strijd tegen openbare straffen vormde. De geselstraf, zegt hij:

"schijnt mij toe niets anders te zijn dan een overblijfsel van het vroegere barbaarsche begrip, dat men den mensch door slagen en pijniging moet regeren" (48).

Hij vertelt over zijn ervaringen bij de uitoefening van geselstraffen die hij als rechter zelf had uitgesproken en over hoe hij daarbij vaak werd overvallen door:

"een zoo geweldig gevoel van schaamte en vernedering, gepaard met zelfsverwijt van wreedheid en onmenselijkheid, dat ik mij schier altijd van die adsistentie trachtte te verschonen" (49).

Ter vervanging van doodstraf en geselstraf pleit hij voor levenslange gevangenisstraf met eenzame opsluiting en zware dwangarbeid, waaruit blijkt dat ook Donker Curtius niet bepaald door mededogen met misdadigers gedreven werd.

Dat het wetsontwerp van 1827 ernstig werd verfoeid schrijft ook J.R. Brueys, die zelf wel een voorstander van de voorgestelde straffen is:

"Men heeft dit wetboek barbaarsch en de middeleeuwen waardig genoemd, deszelfs aanbieding als beleedigende voor de Staten-Generaal voorgedragen" (50).

De Brueys meent dat het wetsontwerp geenszins de "gezegde verwijtingen" verdient en dat het berust op ware beginselen. Hij vindt het juist dat afschrik het hoofddoel van de straffen is gebleven en niet de zedelijke verbetering van gevangenen. De Brueys is voor lijfstraffen en de doodstraf omdat gevangenisstraf alléén niet voldoende zou afschrikken:

"Leest men niet bij herhaling, dat de veroordeeling tot bloote gevangenisstraf de misdadigers na het aanhooren van hun vonnis in een schaterend lagchen doet uitbarsten?" (51)

Hij erkent de mogelijkheid van gerechtelijke dwalingen bij het uitspreken van de doodstraf, maar stelt zich ook de "schimme van den verslagene" voor die vanuit het graf roept, "ik was het slagtoffer uwer overdrevene begrippen" (52). Hij vindt mr. C. Asser aan zijn zijde. Deze stelt zich emotioneel te weer tegen voorstanders van afschaffing van de doodstraf en lijfstraffen en hekelt hun zachtmoedigheid. Hij meent dat men:

"bij al die schoone en menschlievende redeneringen, welke men op den voorgrond stelt, ten einde op de afschaffing van dood- en lijfstraf aan te dringen, bij al die zachtheid, welke men ten toon spreidt, wel de zaak van boosdoeners behartigt, doch dat men weinig mild in zijn beginselen is, ten aanzien der maatschappij, ten aanzien van schuldellooze burgers, die het slagtoffer kunnen worden van de boosaardigheid, de wraakzucht, en de eigenbaat bij misdadigers" (53).

In felle bewoordingen veroordeelt Asser voorstanders van eenzame opsluiting en levenslange dwangarbeid als Donker Curtius. Deze straf zou juist wreder zijn dan vierendelen of radbraken, en hij roept uit:

"Nee, zoodanige straf zal de wetgeving eener beschaafde natie niet ontluisteren! Zij zal geene straf invoeren, die slechts van de gewone doodstraf verschilt, door het uitrekken des sterfuurs" (54).

Naar zijn mening is de geselstraf veel milder dan levenslange dwangarbeid, die "alle begrippen van

wreedheid te boven gaat" (55). En zo nemen voorstanders van de straffen felle retoriek te baat om zich boven de verdenking wreed te zijn, te verheffen. Maar ook al bevinden zij zich in de verdediging, het pleit is rond 1827 nog lang niet beslecht. Daarvan getuigen de discussies in de Tweede Kamer, waarvan de meerderheid nog voor bijna alle voorgestelde straffen blijkt te zijn.

Minister van Maanen legt de zeven "afdeelingen" van de Kamer een lijst vragen voor. Hij wil ondermeer weten of men de doodstraf, het brandmerk, de geselstraf, het tepronkstellen en het zwaard zwaaien wenst te behouden, op welke misdaden deze straffen moeten staan en hoe ze behoren te worden uitgevoerd. Ook zou hij graag vernemen of het aantal geselslagen vastgesteld moet worden en of vrouwen wel gezeseld mogen worden.

De heren voeren de discussies grotendeels in beschaafd frans. Van de 75 leden spreken zich 60 leden uit voor het behoud van de doodstraf. De tegenstanders staan in de meeste afdelingen alleen, maar in de vijfde afdeling verwachten vijf leden:

"que l'état de notre civilisation et de nos mœurs permet d'essayer de satisfaire au voeu de l'humanité par l'abolition de la peine de mort" (56).

Veel voorstanders van de doodstraf maken wel gewag van hun gevoelsmatige afkeer, maar zij achten de "staat der maatschappij" nog niet zo ver gevorderd dat afschaffing zonder gevaar voor de "belangen der maatschappij" kan worden doorgevoerd. Het kamerlid De Secus toont zich in een aparte nota echter een onvoorwaardelijk voorstander omdat "rien ne peut remplacer la terreur qu'elle imprime" (57). Bij de voltrekking heeft de valbijl zijn grote voorkeur.

Uit de discussies over de schavotstraffen wordt duidelijk hoe zeer de afkeer van lichamelijk geweld de drijfveer tot verzet tegen openbare straffen gevormd heeft. De tepronkstelling verkrijgt de instemming van nagenoeg alle leden en de zwaardstraf ontmoet slechts verzet vanwege de spotlust die deze "komedie" bij toeschouwers opwekt. De meeste kamerleden spreken zich ook nog uit voor

behoud van de brandmerkstraf, die vanwege het "momentane" karakter van de pijniging als veel minder wreed dan de geselstraf werd beschouwd. De geselstraf liet bloederige striemen na op de bloote ruggen van veroordeelden. Het is dan ook tegen deze straf, dat de meeste leden zich emotioneel verzetten. In de tweede afdeling bijvoorbeeld wordt de straf beschouwd als:

"een overblijfsel der barbaarscheit van vroegere eeuwen, als vernederend voor een menschelijk wezen, als onvoegzaam en voor onze meer beschaafde tijden niet meer geschikt, maar ook tevens als weinig gepast om het doel der straf, den vereischten afschrik, te verwekken en te bereiken" (58).

Minister van Maanen weigert zich bij de bedenkingen tegen de geselstraf neer te leggen en verweert zich tegen de aantijging wreed en barbaars te zijn. Hij erkent de vernederende werking, maar wijst er onmiddellijk op dat de gestrafte misdadiger "zich-zelfen door snoode schelmstukken en fielterijen reeds zoo zeer vernederd heeft" (59). Hij geeft ook toe dat de wetgever moet streven naar straffen die vrij zijn van wreedheid, maar de straffen moeten zijns inziens ook:

"vrij zijn van overspannen en voor den burgerstaat hoogst verderfelijke overdreven menschlievendheid ten aanzien van zoodanige voorwerpen, die de maatschappelijke voorregten, welke zij genieten, dienstig maken tot wanorde, onrust, onveiligheid en schending der regten van de burgeren, van de menschelijke zamenleving en het gezag" (59),

Van Maanen wijst vooral op de gaping die in de gradatie der straffen ontstaat als de geselstraf wordt weggelaten. Zij die daarom bijvoorbeeld dwangarbeid ter vervanging voorstellen, beticht hij op zijn beurt van onmenselijke wreedheid. Deze straf noemt hij:

"eene der barbaarschte, onmenselijkste, verschrikkelijkste en vernederendste strafoefeningen welke kan worden uitgedacht, en in dat opzigt, oneindig te boven gaat alles wat men, uit dien hoofde, tegen die van geeseling aanvoert" (59).

Hij valt dus niet te vermurwen en noemt en passant de gedachte dat de geselstraf, bij vrouwen toege-

past, de hartstochten zou kunnen opwekken, "in waarheid geheel overdreven" (60).

Hoe de kamerleden over het antwoord van Van Maanen dachten, is niet bekend. Het wetsontwerp wordt vanwege de Belgische opstand niet verder behandeld. Pas in 1839 krijgt de Kamer een nieuw wetsontwerp te behandelen.

Ontwikkelingen tot 1840

Tussen de behandeling van beide wetsontwerpen in vinden vaderlandse soldaten op de Belgische slagvelden een heldhaftige dood en komen moordenaars en dieven op het schavot veel minder eervol aan hun einde. Het aantal gratieverleningen neemt toe, maar openbare strafvoltrekkingen behoren nog steeds tot een vast onderdeel van de strafrechtspraktijk (61).

In Amsterdam werden de straoefeningen gehouden op de Nieuwmarkt. Uit korte aankondigingen daarvan in het Algemeen Handelsblad blijkt dat alleen al in Amsterdam gemiddeld twee keer per jaar tien tot twintig personen tegelijk werden tepronk gesteld, gebrandmerkt of geselsd (62). In andere te Amsterdam verschijnende kranten als de "Amsterdamsche Courant" en de "Avondbode" wordt aan de straoefeningen op de Nieuwmarkt helemaal geen regel gewijd. En in bekende bladen als de Utrechtse Provinciale en Stads Courant, de 's-Gravenhaagsche Courant en de Nieuwe Rotterdamsche Courant wordt niet of nauwelijks aandacht aan schavotstrafvoltrekkingen gegeven. Ook Ten Cate beweert op basis van zijn bevindingen dat in de grote pers maar hoogst zelden berichten over openbare strafvoltrekkingen verschijnen (63).

Dit is een opvallend en betekenisvol verschijnsel. De schavotstrafvoltrekkingen immers brachten grote mensenmassa's op de been en men zou op basis van dat gegeven ruimere aandacht verwachten. Bij de straoefeningen op de Nieuwmarkt waren volgens ooggetuigen gewoonlijk "tenminste 8000 tot 10.000 dicht op elkaar gepakte toeschouwers" tegenwoordig (64). Een briefschrijver in de Avondbode

spreekt over "duizenden toeschouwers" (65), en in de discussies wordt altijd over "menigtes" gesproken. Het waren dus sensationele gebeurtenissen. Maar het waren ook gebeurtenissen waar de gegoede burgerij in deze jaren al weinig meer mee te maken wilde hebben. Zij dienden het lagere volk af te schrikken van het plegen van misdaden. Welopgevoede burgers hadden er niets te zoeken. Een brief in de Avondbode is wat dit betreft veelzeggend:

"Ik heb ook de zekerheid, dat in groote steden in ons Vaderland bij vele van den minderen burgerstand de gewoonte heerscht, om hunne aankomende jongens, ten einde dezelve een afschrik te geven van misdaden, naar de executieplaats te geleiden (...), en dit wordt bij die klasse als een bijdrage tot eene goede opvoeding beschouwd" (65).

Minder positieve bedoelingen worden door een andere briefschrijver verondersteld. Het enige dat volgens hem mensen naar strafoefeningen drijft is:

"eene zekere nieuwsgierigheid, een verlangen naar de bijwoning van een buitengewoon tooneel, dat niet zo dagelijksch voorvalt. Vandaar dat hij ook het volle effect van dat tooneel, ik wil niet zeggen verlangt, maar toch verwacht, en dat hij half bevredigt terugkeert, indien er niet duchtig gegeeseld is, en de patient in het geheel niet geschreeuwd heeft" (66).

Vanuit deze kijk op schavotstrafvoltrekkingen wordt begrijpelijk waarom dagbladen er nauwelijks aandacht aan besteden. Zij hadden hun abonnees vooral in de gegoede burgerij en die wenste men ook in de krant klaarblijkelijk niet met de volkse en ruwe strafoefeningen te confronteren. Van doodstrafvoltrekkingen werd in dagbladen wat uitvoeriger bericht gegeven. Maar dat waren dan ook plechtige en treurige doch noodzakelijke gebeurtenissen, waarbij aan de "menschelijke gerechtigheid" in alle ernst voldaan werd (67). Toch werd ook in verslagen van doodstrafvoltrekkingen, voor zover ik heb kunnen nagaan, zelden in lugubere details getreden. En ook het bijwonen van doodstrafexecuties werd in de jaren dertig al onbeschaafd en ongepast bevonden in kringen van de gezeten burgerij en de emotionele afkeer ervan groeide. Bij spectaculaire doodstrafvoltrekkingen wisten echter ook mensen uit de hogere kringen hun nieuwsgierigheid wel eens

niet te bedwingen en riskeerden zij afkeurende sociale reacties.

Een duidelijke illustratie van dit alles vinden we in een ingezonden artikel in het Algemeen Handelsblad uit 1833. De schrijver geeft zijn indrukken weer naar aanleiding van de terechtstelling van twee zware inbrekers op de Nieuwmarkt, en vraagt:

"Maar wie is hij, wiens woning van het tooneel der straf-oefening verwijderd is, die zich daarover niet verheugt? en wiens verblijf is in deszelfs nabijheid gelegen, die zich niet in het binnenste zijner woonstede terugtrekt, ten einde geen getuige te zijn van eene gebeurtenis, die het hart van den gevoeligen mensch doet ineenkrimpen? En toch vermeerderd zich, tegen het uur der straf-voltrekking, het gewoel op de straten; - toch stroomden honderden, ja, duizenden naar de plaats des geweldigen doods; - toch verdringt zich de menigte op de straten en grachten, allermeeft en allerdigts op het plein waarop het akelig schavot, met al den toestel des doods, is opgerigt"

Deze enorme belangstelling voor dit "akelig einde der boosheid" brengt de schrijver tot droevige bespiegelingen:

"Wij roemen, en welligt niet ten onregte, op onze beschaving en verlichting: maar begeert men een bewijs hoe luttel invloeds die beide, op den algemeenen zin en geest tot hiertoe oefenden, dan kan de strafplaats te dezer ure, honderde bewijzen voor één leveren! Dat strafgerigt, met zijn duizenden toeschouwers, verplaatst ons, als met een tooverslag, in de tijden der middeleeuwen en derzelver onbeschaafdheid en duisternis!

Maar wat wilt gij van de lagere volksklasse? - Ik bedoel dezelve hier niet, in de eerste plaats. Neen, onder de schare van nieuwsgierige onverschilligen, zie ik er niet weinigen, die op Kantoor en Beurs - in de Raadzaalen in de Kerk - in den tempel der Wetenschap en in het koor der Kunsten, eene onderscheidene plaats is aangewezen; en ik zie ook op hun gelaat het merk eener ijskoude ongevoeligheid gedrukt! - Beschaving en Verlichting! Gij mogt in ons gezegend vaderland in veler harten het goede zaad gestrooid hebben; helaas! bij duizenden, ook onder de dusgenoemde hoogere kringen, heeft uw weldadige invloed alleen de uitwendige vormen veranderd, maar in het binnenste van den mensch hebt gij de onmenselijkheid der middeleeuwen niet kunnen uitroeien" (68).

Uit de rest van het betoog van deze verontwaardigde toeschouwer blijkt dat niet zozeer de doodstraf zelf, als wel de openbare voltrekking ervan op een marktplein, hem een doorn in het oog is. Het is de publieke belangstelling voor wreedheden, waar hij zich tegen keert:

"Moet dan de euveldader niet gestraft worden? Voorzeker! maar de beschaafde mensch behoorde er voor terug te beven eene doodstraf te aanschouwen; want er bestaat op aarde geen verschrikkelijker schouwspel!"

Het artikel brengt een Handelsbladlezer er toe eveneens in de pen te klimmen, teneinde uiting te geven aan zijn verontwaardiging. Deze schrijver blijkt een goed oog te hebben voor de lange termijnontwikkeling van menselijke gevoelens:

"Zou de onbeschaafde en nieuwsgierige menigte thans nog de folterende martelingen kunnen aanschouwen, die men onschuldige menschen, zoowel als groote booswichten, op de pijnbank vreeslijk uitgerekte, onmeedogend deed lijden? En, toch, hoeveel pennen hebben zich moeten scherpen, opdat het werktuig, hetwelk een booze geest moet uitgevonden hebben, uit de akelige hollen der afgrijzelijke kerkers voor altijd verdween. Zoo zal ook eenmaal het late nageslacht huiveren bij het denkbeeld dat het nog in de negentiende eeuw noodzakelijk was, dat een regterlijk vonnis in het openbaar, ten exempel?, voltrokken moest worden" (69).

De briefschrijver pleit er voor de straf voorlopig in het geheim te doen plaatshebben, achter coulissen dus, "als zoovele andere raderen" in het "uurwerk der menschelijke samenleving". De voltrekking van de doodstraf diende dezelfde weg te gaan als poepen, pissen en vrijen zoveel eerder (70). De noodzakelijkheid ervan wordt erkend, maar de aanblik werd kennelijk dusdanig pijnlijk, dat het in besloten ruimtes, aan het oog onttrokken, behoorde plaats te hebben:

"Zou men de verschrikkelijke uitvoering des doodvonnis voor het oog der menigte niet kunnen onttrekken, en het oogenblik van het afzigtelijke uiterste des ongelukkigen door een akelig teken (een zwart vaandel b.v.) den volke niet bekend kunnen maken?"

Voorstellen om de straffen in het geheim te voltrekken zullen steeds opnieuw gedaan worden. De

rationele bezwaren tegen de doodstraf en schavotstraffen blijken bij velen minder zwaarwegend dan de afkeer van het openbaar en ongepast vertoon van lichamelijk geweld.

Van een brede beweging tegen de doodstraf is in de jaren dertig nog geen sprake. Wel worden er ook godsdienstige argumenten in de strijd geworpen. In 1833 geeft Koenen een boekje uit over het "Beginsel der Doodstraf". Naar zijn mening schrijven God en de Bijbel de doodstraf voor. Koenen verwerpt tussen de bijbelteksten door het bezwaar dat de strafvoltrekking de toeschouwers zou verwilderen en beticht tegenstanders van overdreven en vrouwelijke gevoelens (71). Koenen noemt voorstellen de doodstraf in het verborgene te voltrekken "onvoegzaam". De openbaarheid is volgens hem "ook ten deze de eisch der Gerechtigheid".

De weerstand tegen schavotstrafvoltrekkingen (en met name de pijnigende straffen) moet in de jaren dertig wél fors zijn toegenomen. In 1839 blijkt de in 1827 nog onverzettelijke Minister van Maanen gezwicht te zijn voor de gegroeide weerstand. Zij het met tegenzin. In zijn ontwerp voor het eerste boek van het Wetboek van Strafrecht komen als openbare straffen alleen nog de doodstraf (met de strop door een luik weg te halen) en twee soorten tentoonstelling voor, die slechts voorafgaande aan vrijheidsstraffen kunnen worden opgelegd. De zo verfoeide geselstraf, het brandmerk en het zwaard zwaaien, zijn door Van Maanen niet meer in het ontwerp opgenomen. De hierdoor verstoorde gradatie in de straffen wordt hersteld door opname van dwangarbeid (maximaal 40 jaar!) en een verlenging van de maximale tuchthuisstraf tot 40 jaar. Over het feit dat de schavotstraffen niet meer "alleen en op zichzelf" als straf opgelegd kunnen worden, merkt Van Maanen in de Memorie van Toelichting op dat "men gelooft dat de ondervinding het ondoelmatige daarvan heeft doen inzien" (72). De geselstraf en het brandmerk heeft hij niet in zijn ontwerp opgenomen uit vrees voor vertraging bij de behandeling ervan (72). Meer overwegingen van politieke haalbaarheid, dan overtuiging noopten de Minister van deze straffen af te zien. In de afdelingen van de Tweede Kamer ontspint zich,

evenals in 1827, een levendige discussie. De doodstraf wordt nog steeds door de grote meerderheid van de kamerleden als noodzakelijk en onmisbaar gezien in "onzen tegenwoordigen maatschappelijken toestand". Nu de straffen van geseling en brandmerk niet meer in het ontwerp voorkomen, richt de kritiek zich op de enige nog overgebleven schavotstraf: de tepronkstelling. Hierbij schernt men niet meer met lichamelijke wreedheid of barbaarsheid. Integendeel. De tepronkstelling wordt juist verworpen omdat de straf nauwelijks afschrikt en niets voorstelt! Zij zou slechts de stigmatisering van veroordeelden bevorderen en aldus recidive in de hand werken.

In een aparte nota wijst het kamerlid Tromp er op dat de straf in het geheel niet afschrikkend werkt:

"Wat de toeschouwers aanbelangt, geeft men wel in zeer ernstige bedenking, of de ondervinding niet heeft geleerd, dat dezen het, om het aldus te noemen, voor een poppenspel houden en het gemeen het bijna niet waardig acht, als er niet tevens wordt gegeseld, zich naar de strafplaats te begeben" (73).

Evenals andere kamerleden meent Tromp dat de tepronkstelling geheel verdorven booswichten niets doet en dat alleen aan voor verbetering vatbare misdadigers elke hoop ontnomen wordt nog eens als eerlijk mens in de maatschappij terug te keren. En hij voegt daaraan toe:

"Men houde hierbij nog eindelijk in het oog, dat de tentoonstelling menigwerf het allermeeft drukt op de brave en eerlijke bloedverwanten van den veroordeelde, daar met den persoon tevens de familienaam, met duidelijke letters boven zijn hoofd geplaatst, schijnt onteerd en geschandvlekt te worden" (74).

De nota van Tromp maakt inzichtelijk hoe voorstanders van openbare straffen werden klem gezet. Bij de doodstraf en lijfstraffen wisten zij zich tegen de verwijten van wreedheid, barbaarsheid en onbeschaafdheid nog gedeeltelijk en moeizaam te verweren door de waarde van het afschrikbeginsel te benadrukken en hun opponenten al te zachttaardig te noemen. Maar de tepronkstelling en ook het zwaard zwaaien wordt bestreden door de zachtheid ervan aan te tonen en de afschrikwekkende werking

ervan in twijfel te trekken vanwege juist het *ontbreken* van de wrede en barbaarse elementen. Minister van Maanen, die eerder de kritiek op de wrede geselstraf overdreven moest noemen, ziet zich daarentegen nu genoodzaakt te weerleggen dat de tepronkstelling niets zou voorstellen:

"Men kan daarentegen geenszins toegeven, dat de straf van tentoonstelling zoo weinig indruk zou verwekken, als in sommige Afdeelingen is beweerd" (75).

Het scenario voor de discussies in de komende jaren tekent zich af. De doodstraf, geseling en brandmerking worden ruw, barbaars en onmenselijk geacht, terwijl de tepronkstelling en het zwaard zwaaien juist als lachertjes van de hand worden gewezen. Toch wordt in 1839 een belangrijk nieuw element aan de discussie toegevoegd, zonder kennis waarvan het moeilijk is de latere afschaffing van de doodstraf en schavotstraffen te begrijpen.

Invloed van het cellulaire stelsel

In het begin van de 19e eeuw wordt in de Verenigde Staten geëxperimenteerd met een vorm van gevangenisstraf, die de nadelen van de tot dan toe gebruikelijke gemeenschappelijke opsluiting tot een minimum moest beperken: het zogenaamde boete- of zedenstelsel. Door veroordeelden geheel in aparte cellen te isoleren hoopte men te voorkomen dat misdadigers elkaar bedierven en dacht men de zedeloosheid in de massale slaapzalen tegen te gaan. Genoemd naar de plaatsen waar de experimenten gestart werden ontstaan het "Auburnse" en "Philadelphische" stelsel. Het Auburnse systeem kwam neer op eenzame opsluiting gedurende de nacht en gemeenschappelijke arbeid overdag, waarbij de plicht tot stilzwijgendheid bestond. Het bezwaar dat de stilzwijgendheid ook niet met stok- en zweepslagen viel te handhaven, dacht men te ondervangen in het Philadelphische stelsel, waarbij de gevangenen zowel overdag als 's nachts eenzaam werden opgesloten en alleen af en toe bezoek werd toegestaan. Op deze manieren hoopte men niet alleen de gevangenis van het predikaat "Hogeschool van de misdaad" te bevrijden, doch verwachtte men

ook dat de gevangenen in hun cel, overgelaten aan hun geweten, tot verstandelijke inkeer en zedelijke verbetering zouden geraken (76).

Deze stelsels blijven in Nederland niet onbekend. Toch duurt het daar tot 1839 alvorens er pogingen worden ondernomen de eenzame opsluiting in praktijk te brengen. In het wetboek-ontwerp van Van Maanen komt de eenzame opsluiting aanvankelijk niet voor. In de afdelingen wordt echter zware kritiek geleverd op de straf van dwangarbeid en dringen tal van kamerleden er op aan het stelsel van eenzame opsluiting (ook wel het "cellulaire stelsel" genoemd) in het wetboek op te nemen. Uit deze pleidooien en uit latere discussies wordt duidelijk dat het stelsel uitstekend aansloot bij het in Nederland heersende geloof in de maatschappelijke vooruitgang en het voortschrijden van de beschaving. De vooruitgang zou het ontwikkelingspeil en de zedelijkheid van het lagere volk verhogen en verbeteren. En daar de misdadigheid naar de mening van de gegoede burgers grotendeels wortelde in de ruwe en onbeschaafde volksklasse, verwachtte men een gunstige invloed van de vooruitgang op de toekomstige misdaadcijfers. Zag men de "generale preventie" vanuit deze gedachten al gunstig in, het cellulaire stelsel beloofde veel voor de "speciale preventie". Tussen grauwe muren overgelaten aan de wroegingen van het geweten en onderworpen aan onderwijsprogramma's en godsdienstonderricht, zou de veroordeelde misdadiger wel tot inkeer komen en als fatsoenlijk burger de gevangenispoorten verlaten. Het is deze laatste gedachte die door verschillende kamerleden in 1839 wordt verwoord en die door het kamerlid Gevers in een aparte nota wordt uitgewerkt. Gevers karakteriseert de bestaande toestand in Nederlandse gevangenis als een "walgelijk verblijf van een verwilderden hoop zedeloze schepselen" (76). Hij toont zich overtuigd door de Amerikaanse stelsels:

"Dus in de gevangenis het noodige, maar geen genot, ja zelfs ontberingen van allerlei aard en vooral van onderling verkeer, ten einde het gevoel van straf ondergaan en boeten steeds nijpende te houden; - dus in de gevangenis toespraak, onderrigt, maar tevens gestrenge onderwerping, stilte, ernst, bepeinzing om het booze hart te breken en het voor berouw en godsdienst te openen: - dit

zijn de kenmerken van elk boet- en zedenstelsel (...)” (77).

Het stelsel van eenzame opsluiting zal gedurende een groot deel van de 19e eeuw de discussies over strafrechtbeginselen en nieuwe wetboeken domineren. In het begin ging het daarbij nog om de vraag of tien tot twintig jaar eenzame opsluiting toelaatbaar was. Later werd men vanwege berichten over krankzinnigheid en volstrekte wereldvreemdheid wat voorzichtiger. Ook valt men over de grote kosten van nieuw te bouwen gevangenissen. Na enkele experimentele invoeringen wordt in het nieuwe Wetboek van Strafrecht in 1886 de eenzame opsluiting ten slotte tot grondslag van het Nederlandse strafstelsel verheven. De maximale opsluitingsduur werd op vijf jaar gesteld.

Vermeldenswaard is dat in de discussies regelmatig gewag wordt gemaakt van het gevoelen dat tien of twintig jaar eenzame opsluiting nauwelijks afschrikt, omdat het leven in de gevangenis vaak gunstig zou afsteken bij de ellende in armzalige behuizingen en de moeizame strijd van de eerzame werkman voor het dagelijks brood. Hoe bizar dit ook in huidige oren mag klinken, het waren toch gegevens waar men in de 19e eeuw rekening mee had te houden bij het bepalen van de zwaarte van straffen. De gedachte vertoont gelijkenis met de opmerking van Ten Cate dat wilde een lijfstraf in vroeger eeuwen afschrikken, deze toch op zijn minst de pijn van bijvoorbeeld kiestrekkingen of wonduitbrandingen moest overtreffen, want daaraan moest iedere burger wel eens geloven (78).

In 1839 laat Van Maanen zich overhalen de eenzame opsluiting volgens het Auburnse systeem in zijn ontwerp op te nemen. De duur ervan wordt op minimaal één jaar en maximaal twintig jaar gesteld. De Minister zag in de eenzame opsluiting vooral een verzwarende van de tuchthuisstraffen, zodat hij de bekritiseerde dwangarbeid kon laten vervallen (79). En aangezien de dwangarbeid aanvankelijk geseling en brandmerk moest vervangen, kan gesteld worden dat de eenzame opsluiting nu de weglating van deze straffen mogelijk maakte. In de terminologie van Elias zou men kunnen zeggen dat halverwege de 19e eeuw zowel op het gebied van de gene-

rale als de speciale preventie steeds meer heil verwacht werd van "Selbstzwang". De voortschrijdende beschaving zou de "Selbstzwang" bij de volksklasse verhogen en het cellulaire stelsel de "Selbstzwang" bij de gestrafte misdadiger. De afschaffing van openbare lijfstraffen en de nagenoeg gelijktijdige invoering van het cellulaire stelsel moet dan ook als een wijziging in "Fremdzwang" gezien worden, die tot doel had "Selbstzwang" te verhogen. De ontwikkelde burger hoopte en verwachtte dat steeds meer mensen uit zichzelf, vanuit hun eigen gevoelens, misdadig gedrag zouden nalaten.

Dat de afschaffing van lijfstraffen later ook als een bedoelde humanisering van het strafrecht is opgevat, mag op grond van de extreem lange opsluitingsduur in het ontwerp op zijn minst als een onvolledige voorstelling van zaken beschouwd worden (80). Uit de beraadslagingen in de Tweede Kamer blijkt ook dat de kamerleden zich van de zwaarte van de celstraf bewust waren. Van Rappard geeft zelfs de voorkeur aan brandmerk en geseling omdat de straf hem te zwaar lijkt:

"Verbeeld U een mensch, wiens geweten na het plegen van zware misdaden eindelijk is ontwaakt, die daar des nachts en des daags eenzaam in zijnen kerker is gekluisterd, afgescheiden van alle menschelijke wezens, aan wien, ja evenals de dieren voedsel wordt toegediend die, ja, evenals een dier, zwaren arbeid moet verrigten, doch wien het verboden is zijne gewaarwordingen aan anderen mede te deelen, die wanneer hij ook al tot gemeenschappelijke arbeid wordt toegelaten, daar als een doode onder de levenden wordt aangemerkt; verbeeld u dien toestand niet gedurende dagen of maanden, maar gedurende volle twintig jaren, en oordeel dan of die bedreigde zware tuchthuisstraf niet veel te zwaar is" (81).

Ondanks de bezwaren worden de voorgestelde straffen met 34 tegen 19 stemmen aangenomen. De Eerste Kamer volgt met 8 tegen 7 stemmen (82). Op de strafrechtspraktijk hebben de wetten geen direkte invloed, omdat ook volgens de Hoge Raad de Code Pénal gewoon van kracht blijft, zolang er geen geheel nieuw wetboek is ingevoerd. De merkwaardige situatie doet zich nu voor dat geseling en brandmerking door de beide kamers zijn verworpen en op

marktplaatsen mensen nog steeds de schande en pijn ervan ondergaan. De strijd tegen schavotstraffen barst dan ook in de jaren veertig in volle hevigheid los. Tegenstanders ervan willen zo snel mogelijk een feitelijke afschaffing en voorstanders trachten alsnog de zaak terug te draaien.

In de Avondbode gaan lezers elkaar nog tijdens de behandeling van het wetsontwerp met felle ingezonden stukken te lijf. De discussie wordt geopend door een "voornamen regtsgeleerde" die de spot drijft met het filantropisch gevoel van mensen die tegen alle lichamelijke straffen zijn vanwege de barbaarsheid en onbehoorlijkheid ervan. Hij keert zich fel tegen "bloote theoristen en ultra's", die geen enkele kennis of ondervinding zouden hebben. De eenzame opsluiting wordt de "gruwzaamste straf" genoemd die een mens kan uitdenken. "Een marteling voor den mensch" (83).

Een lezer gaat hier met de gebruikelijke middelen tegen in. Hij wijst op de vooruitgaande beschaving en zedelijkheid, ondermeer te danken aan verbeterd lager onderwijs. Het geloof in de vooruitgang en de veredeling van het menselijk gevoel wordt treffend verwoord:

"Daardoor gaat men niet alleen wetenschappelijk voorwaarts; maar het is juist evenzeer daardoor dat de mensch niet alleen eene te voren niet genoeg gevoelde, verhoogde zedelijke waarde, maar ook tegelijk eene zachtheid in zijn binnenste bemerkt, die hem hoe langer hoe meer aan zijn 'evenmensch' verbindt, en welke hem verbiedt, onmenschelijk jegens hem te zijn" (84).

In de Arnheemsche Courant wordt in enkele voorpagina-artikelen op het ontwerp van 1839 ingegaan. De doodstraf zou volgens de redactie meer het karakter van een droevige en plechtige noodzakelijkheid dienen te krijgen dan van een wraakoefening, waarbij alleen het hangen zelf centraal staat. Zij pleit er onder meer voor het schavot 's nachts op te bouwen en het tot de voltrekking met een zwart laken te bedekken. Voor en na de executie moeten klokken luiden en priesters bidden (85). De redactie trekt tevens fel van leer tegen het feit dat de tepronkstelling vaak of altijd aan mensen uit hogere kringen wordt kwijtgescholden (86).

De redactie van het Algemeen Handelsblad neemt in het begin van de jaren veertig ondubbeltzinnig stelling tegen lijfstraffen en weigert om die reden nadrukkelijk ingezonden stukken te plaatsen, waarin op behoud van de straffen wordt aangedrongen (87). Dit schiet in het verkeerde keelgat van de Amsterdamse uitgever Goossens die in de Oprechte Haarlemse Courant de briefschrijvers oproept hun geweigerde kopij aan hem te sturen, teneinde deze in druk uit te geven opdat:

"over een voor de Maatschappij zoo hoogst belangrijk onderwerp, meer licht worde verspreid, en tevens de schijn worde afgewend alsof men in Nederland over zaken, waarvan de rust en veiligheid der goede burgers afhangen, slechts eenzijdig wil ingelicht worden" (88).

In 1843 verschijnt inderdaad bij deze uitgever een bundel met artikelen van voorstanders van schavotstraffen. Het is tekenend voor de discussiesfeer dat geen enkele schrijver zijn bijdrage durft te ondertekenen met zijn eigen naam. En in de bundel wijzen zij er op dat degene die zich voor behoud van lijfstraffen uitspreekt onmiddellijk door zachte filantropen voor barbaars en onbeschaafd wordt uitgemaakt, zodat velen hun stem niet meer zouden durven verheffen. De schrijver "X" bijvoorbeeld suggereert dat niet alleen "zwakheid van zenuwen" veel mensen afkerig van lijfstraffen maakt, maar ook "zwakheid van karakter" omdat zij niet voor hun mening durven uit te komen (89). En hij meent dat eerzame voorstanders van de straffen alle gevaar lopen "om als onverlichte en midden-eeuwsche gevoelens koesterende duisterlingen te worden beschouwd" (90). Nieuwe argumenten bevat de bundel nauwelijks. Centraal staat de angst voor toename van de misdadigheid, het vertrouwen in het afschrikbeginsel en bovenal ergernis over al te zachte nieuwlichters, die aan de belangen van brave burgers voorbij zien. Toch blijven voorstanders van de lijfstraffen zich het verwijt onbeschaafd te zijn, aantrekken. Daarvan getuigt de toenemende irritatie. Zo schrijft een voorstander in 1841 dat zij die zich "tot walgens toe vermoeien door met klanken als 'barbaars, hels, gruwelijk, draconisch, afschuwelijk, middeleeuws' tegen de lijfstraffen uit te varen" beter de gemaakte argumenten zouden kunnen weerleggen (91).

Het is de ergernis van mensen die merken dat ze verliezen. Ze varen met hun opvattingen duidelijk tegen de stroom in. Als in 1843 de Minister van Justitie De Jonge van Campens Nieuwland op aandringen van de kamerleden de wetten van 1840 moet herzien en vervolgens met een nieuw wetboek-ontwerp komt, gaat de discussie al nauwelijks meer over brandmerken of geselen. Enkele kamerleden proberen nog de geselstraf te behouden door voor te stellen haar "binnen de muren van de strafgevangenis" uit te voeren (92). Maar ook verbanning achter sociale coulissen vindt te weinig weerklank. De minister noemt het een "geheel verwerpelijk denkbeeld" en verwacht alleen maar "willekeur en onrecht" (93). Het overleg in de afdelingen en de beraadslagingen in de kamer gaan vooral over de vraag aan welk stelsel van eenzame opsluiting de voorkeur moet worden gegeven en over hoe lang veroordeelden maximaal geïsoleerd mogen worden. De kamer kiest tenslotte voor een maximale opsluitingsduur van 15 jaar volgens het Philadelphische systeem, waarbij ook de arbeid in alle eenzaamheid verricht moest worden. Het ontwerp wordt echter, ook na enkele herzieningen, verworpen, vooral omdat de kamer een nieuw wetboek in zijn geheel aangeboden wil krijgen en geen afzonderlijke delen.

Van belang is dat De Jonge van Campens Nieuwland in zijn eerste ontwerp naast de doodstraf ook nog twee vormen van tepronkstelling onder de openbare straffen had opgenomen. De doodstraf wordt nog steeds door de grote meerderheid als onmisbaar beschouwd, hoewel enkelen er op wijzen dat zij in deze kwestie "hun hart aan het verstand" hebben opgeofferd (94). De doodstraf wordt gedurende de beraadslagingen emotioneel doch vergeefs bestreden door de liberale kamerleden De Kempnaer en Storm. Storm noemt het opnemen van de doodstraf in het wetboek voor "een der meest verlichte en beschaafde volken van Europa" een "ware anomalie" (95). In kleurrijke bewoordingen schildert hij de afkeer van toeschouwers voor het walgelijke beulswerk en volgens hem wordt het steeds moeilijker een ambachtsman te vinden om het schavot op te slaan. De Kempnaer verwerpt niet alleen de doodstraf, maar wijst er op dat ondanks de verwerping van lijfstraffen in de Kamer "zelfs in deze hofplaats,

dat afzigtelijke schavot wordt opgeslagen, die geselroeden en brandijzers gebruikt blijven" (96).

Wat de doodstraf betreft blijven deze kamerleden voorlopig vergeefs strijdende eenlingen. Maar de tepronkstelling blijkt als enig overgebleven schavotstraf niet meer bestand tegen de nieuwe denkbeelden over zedelijke verbetering. De aanvankelijk nog opgenomen straf ondervindt zoveel weerstand in de Kamer dat de Minister tenslotte besluit haar maar weg te laten. De straf zou slechts een vertoning zijn, niet afschrikken en strijdig zijn met de filosofie achter het cellulaire stelsel. Tegen al deze bezwaren weet De Jonge van Campens Nieuwland niets meer in te brengen.

In 1847 komt hij met een geheel nieuw ontwerp voor een Wetboek van Strafrecht en ook daarin is alleen nog de doodstraf als openbare straf overgebleven. De eenzame opsluiting wordt op maximaal 15 jaar gesteld. Ondanks emotioneel verzet van opnieuw de heren Storm en De Kempnaer gaan de kamerleden met de doodstraf in grote meerderheid akkoord. De zaak loopt pas vast bij de vaststelling van het tweede en derde boek, zodat de zoveelste poging om van de Franse Code Pénal af te raken, mislukt (97).

De afschaffing van schavotstraffen in 1854

Intussen gaat het geselen, brandmerken, tepronk stellen en ter dood brengen in de praktijk gewoon door, hoewel steeds vaker gratie verleend wordt (98). Maar dat zal het leed van de velen die wél gestraft werden, geenszins verzacht hebben. Met name de uitvoering van de geselstraf roept in de jaren veertig felle protesten op. Een belangrijke stem in het koor der tegenstanders vormt het "Weekblad van het Regt", dat vanaf 1840 enkele keren per week verschijnt en zeker in kringen van Nederlandse juristen zeer gezaghebbend was. Men mag aannemen dat de redactie en gastschrijvers het gevoel vertolkten van brede lagen van de gegoede burgerij. De vele artikelen in het weekblad illustreren nog eens hoe zeer het verzet tegen de praktijk van schavotstrafvoltrekkingen als een

kwestie van beschaving beschouwd werd. Gezeten burgers en leden van de hoge stand vonden het schavotgebeuren dermate ruw en zedenbedervend dat zij het beneden hun waardigheid achtten er getuige van te zijn. Als zij in artikelen of brieven blijken geven van hun afschuw van recente strafvoltrekkingen vermelden zij regelmatig er "ondanks zichzelf" toevallig getuige van te zijn geweest, er alleen in dagbladen over gelezen te hebben of de jammerkreten in hun comfortabele woningen nabij het marktplein te hebben opgevangen. Voorstanders van de straffen proberen zij met rationele en praktische argumenten te overtuigen van hun ongelijk. Deze argumenten waren niet nieuw, ze werden al veel eerder incidenteel gebezigd. Juist de wil van de gruwelijke barbaarsheden verlost te worden, zorgde ervoor dat dezelfde argumenten een steeds breder gehoor vonden. Mensen lieten zich overtuigen omdat men overtuigd wilde worden.

Zo "viert" de redactie van het Weekblad van het Regt de dertigste verjaardag van het verfoeide Gesel- en Worgbesluit met de volgende woorden:

"Ons tenminste, en velen met ons, gaat op dien telkens terugkeerenden elfden december, als wij aan dit alles denken, altijd eene koude rilling door het ligchaam, en wij vragen ons zelve af met een gevoel van afkeer en walging voor die nationale bloedige instellingen: zullen wij dan nooit verlost worden van dit provisionele geessel-besluit?" (99)

Kort daarna legt de redactie in een lang artikel de redenen uit waarom lijfstraffen in vroegere tijden wel toepasselijk waren en dat nu niet meer zijn:

"De voorname was wel deze: zoo lang de zedelijke en verstandelijke vermogens der menschen minder waren ontwikkeld, en men derhalve op den *morelen mensch* minder kon werken, moest men wel met meer kracht den *physieken mensch* treffen. Daarbij komt, dat, zoolang men niet alle onze tegenwoordige hulpmiddelen, om rust en orde in de maatschappij te handhaven, kende, men uit den aard der zaak meer gedwongen was door Vrees te regeren, en dat, voor dat het gevangeniswezen op eenen geregelten voet en tot eenen zekeren staat van ontwikkeling gebragt was, men zich met andere straffen moest behelpen" (100).

De verschuiving van "Fremdzwang" naar "Selbstzwang", of zoals Foucault prefereert: van "lichaam" naar "ziel" (101), wordt hier in eigentijdse bewoordingen goed weergegeven. In hetzelfde artikel wijst de redactie op de stigmatiserende effecten van schavotstraffen.

Een artikel van de hand van mr. L.G. Vernée bevestigt hoe volks en ondoelmatig schavotstraffen inmiddels bevonden werden:

"Of toont ons de houding der verzamelde volksmenigte, welke bij elke executie van heinde en verre toestroomt en hare daarop volgende brasserijen niet, dat zij dezelfde meer als een uitspanning beschouwt, dan als eene waarschuwing zich van het plegen van misdaden af te houden" (102).

Opnieuw wordt de oplossing gezocht in het optrekken van sociale coulissen, zodat de barbaarse voltrekkingen in ieder geval aan gevoelige ogen onttrokken worden. In de Leidsche Courant van 1864 pleit een lezer er voor dat de straoefeningen voortaan maar op "een dier heidevelden plaats hebben, waar ons vaderland mee gezegend is" (103). In hetzelfde jaar wordt in het tijdschrift "Themis" geschreven dat openbare strafvoltrekkingen het "gepeupel stemt tot woestheid, gevoelloosheid en wraakzucht". De schrijver stelt voor de strafvoltrekkingen binnen de "muren des kerkers" te doen plaatshebben. Klokgelui, winkelsluitingen en ophouden van arbeid en gemakkelikheden op wegen en straten, zouden met name van de doodstrafexecutie een plechtige gebeurtenis moeten maken (104).

Het mag allemaal niet baten. In 1848 komt de nieuwe en liberale Minister van Justitie Donker Curtius met een ontwerp van wet dat als enig artikel bevat dat de straffen van geseling en brandmerk zijn afgeschaft. De Minister besluit als overgangsmaatregel voorlopig nog de onterende, maar niet pijnigende tepronkstelling en het zwaard zwaaien, te handhaven. Uit de toelichting van de Minister blijkt dat hij met name een algemene afkeer van lichamelijke tuchtigingen signaleert:

"Van lieverlede heeft zich de algemene mening tegen geeseling en brandijzers verklaard" (105).

Naar aanleiding van dit wetsontwerp verwoordt het Weekblad van het Regt nog eenmaal onverbloemd de weerzin tegen schavotstraffen in een hoofdartikel op de voorpagina. De openingszin luidt:

"Dit zal dan, hopen wij, de laatste maal zijn dat wij onze pen aan deze schandelijkheden bezoedelen, want die lieve dingen liggen gelukkig te zieltogen" (106).

Verderop worden de straffen "bedroevende plagen" en "afschuwelijkheden" genoemd. Voor de redactie is het duidelijk:

"dat geeselroeden en brandijzers onwaardige, onnuttige, onmenselijke, barbaarsche, onzedelijke straffen zijn, veel vernederender en schandelijker voor de natie die ze dulde, en voor den wetgever, die ze haar als quasi onmisbare nationaliteiten opdroeg, dan voor de groote en kleine dieven, die men er mee pijnigde of dood geeselde en brandde".

In de afdelingen van de Tweede Kamer bestaan aanvankelijk grote bezwaren tegen het ontwerp, omdat men niet partieel in de Code Pénal wil ingrijpen. Wel is de meerderheid tegen het brandmerk en de geselstraf. Het is niet doenlijk en nodig de interessante discussie in zijn geheel weer te geven. De meeste argumenten zijn in dit artikel al aan de orde gekomen. Wel belangrijk is dat de beraadslagingen duidelijk aantonen hoezeer een beschaafd burger inmiddels een gevoelsmatige afkeer van lijfstraffen behoorde te hebben en hoe dit gedragsvoorschrift een functie vervulde in de strijd tussen meer liberaal gezinde burgers en conservatieve leden van de gegoede burgerij en het oude regentencollegie. De behoudende voorstanders van de geselstraf en het brandmerk openen hun betoog nagenoeg allemaal met een benadrukking van hun emotionele afkeer, alsof ze vrezen dat dit door anderen in twijfel getrokken zal worden. Nadat een rij sprekers zich aldus in de discussie gemengd heeft, wordt deze halfslachtige houding onomwonden aan de kaak gesteld door het kamerlid Schooneveld. Hij noemt het een vreemd verschijnsel dat:

"elk lid, dat bij de tegenwoordige beraadslagingen tegen het wetsontwerp gesproken heeft, begonnen is met eene protestatie van sterk tegen de straffen van geeseling en brandmerk gestemd te zijn" (107).

Volgens hem doen zij dit omdat:

"in de zeden onzer natie zoo groote afschuw gelegen is tegen die onnatuurlijke en stuitende straffen, dat niemand wil worden beschouwd als die straffen te willen behouden".

Schooneveld vindt dat men dan consequent moet zijn en voor de afschaffing van deze straffen moet stemmen. Sprekers na Schooneveld proberen nog een onduidelijke draai aan hun houding te geven, maar overtuigend klinkt het allerm minst. De geselpaal en de brandijzers lijken tenslotte definitief uit de rechtspraktijk te verdwijnen als de Kamer met 30 tegen 21 stemmen het wetsontwerp aanneemt. Maar de afschaffing krijgt nog een politiek gekleurd staartje als het ontwerp door de conservatieve meerderheid in de Eerste Kamer met 11 tegen 7 stemmen wordt verworpen! Het Weekblad van het Regt is hels over dit besluit en hekelt de oude mannen in de Senaat. "En laat ons nu met frisschen moed aan het geselen en branden slaan", schrijft de redactie kwaad (108). Met onverholen sarcasme wijst zij erop dat de dwarsliggende senatoren na de komende grondwetswijziging het veld zullen moeten ruimen. Voor Minister Donker Curtius vormt de verworping van zijn voorstel om de "wreede, nuttelooze en naar mijne zienswijze schadelijke straffen" af te schaffen, aanleiding zijn ontslag bij de Koning aan te bieden (109). Dit wordt geweigerd en na de grondwetswijziging in 1848 gaat hij verder met de voorbereiding van nieuwe wetten over dezelfde zaak. Dat het toch nog zes jaar duurt voordat een nieuw wetsontwerp wordt aangeboden, heeft volgens Modderman met het revolutiejaar 1848 te maken, dat het geloof in de zedelijke verbetering en ook in het cellulaire stelsel, ondermijnd zou hebben (110). Vanaf 1848 wordt elk verzoek tot gratie voor de geselstraf en het brandmerk door de koning ingewilligd. In 1850 worden de kosten van de "scherpreger" van de begroting geschrapt (111). In 1851 worden de beulen op één na op wachtgeld gezet (112). Zeker met de pijnigende schavotstraffen is het sindsdien in de praktijk gedaan (113). Vrijwel gelijktijdig wordt het stelsel van cellulaire opsluiting ingevoerd, zij het op zeer bescheiden schaal. Geschrokken van buitenlandse berichten over de gevolgen van langdurige eenzame opsluiting

wordt in 1851 besloten de straf bij wijze van experiment in te voeren voor "correctioneel veroordeelden". De maximale duur wordt heel voorzichtig op een half jaar gesteld (114). Het afschrikbeginsel maakt ook in de wet plaats voor het beginsel van zedelijke verbetering.

In 1854 dient Donker Curtius een ontwerp in waarbij het brandmerk, de tepronkstelling en het geselsbesluit van 1813 worden afgeschaft. Tevens wordt de maximale duur van de eenzame opsluiting tot één jaar verlengd. Voor een vijftal delicten (115) wordt de doodstraf vervangen door een tuchthuisstraf van 5 tot 20 jaar. De eerstgenoemde straf mag voortaan bovendien nog maar op één manier voltrokken worden:

"door den veroordeelde met eenen strop om den hals aan eene galg vast te maken en een luik onder zijne voeten te doen wegvallen" (116).

Opnieuw pleiten enkelen voor een geheime voltrekking of voor indruk verhogend ceremonieel. Alleen De Kempnaer toont zich tegenstander van de doodstraf. Het wetsvoorstel vindt in zijn geheel zowel in de Eerste als Tweede Kamer nauwelijks weerstand en wordt met grote meerderheid van stemmen aangenomen. Hieruit blijkt dat vooral de oude machthebbers zich in de eerste helft van de eeuw tegen de afschaffing van schavotstraffen verzet hebben. Nog maar zes jaar eerder immers waren in de niet rechtstreeks gekozen Tweede Kamer nog 21 leden tegen een minder ingrijpend wetsvoorstel en verklaarde de Senaat zich zelfs in meerderheid tegen.

De afschaffing van de doodstraf

Geschrokken van de revolutionaire omwentelingen in Frankrijk geeft Willem II in 1848 toe aan de binnenlandse oppositie en laat een nieuwe grondwet vervaardigen, waarin een rechtstreeks gekozen Tweede Kamer tevens het recht van initiatief, enquête en amendement verwerft. De toch al zo machtige Nederlandse burgerij krijgt deze politieke macht min of meer in de schoot geworpen en heeft in tegenstelling tot de situatie in Frankrijk en Engeland nauwelijks te maken met een proletarische

oppositie. Mensen uit de werkmansstand gaan gebukt onder lange werkdagen. Oproer breekt vooral uit als oogsten mislukken en de honger werkelijk slachtoffers maakt. Revolutionaire vormen nemen deze rellen nooit aan. De liberale burgers verwerven zich een absolute meerderheid in beide kamers. Decennia lang zullen zij de politieke macht behouden.

In deze periode, waarin de machtsverhoudingen als stabiel ervaren worden, verdwijnen eerst de op afschrik berustende schavotstraffen en zal later ook de doodstraf worden afgeschaft. Het geloof in de maatschappelijke vooruitgang is groot en dat heeft zijn weerslag op het denken over misdaden en straffen. Al voor 1854 maken tegenstanders van schavotstraffen regelmatig gewag van een afnemende misdadigheid, maar, en dat moet gezegd, voorstanders schermen even vaak met verwijzingen naar juist schrikbarende toenames. In de jaren vijftig en zestig echter gaat het geloof in een gunstige ontwikkeling van misdadigheid overheersen. En hoewel ook in deze tijd de gunstige cijfers incidenteel in twijfel worden getrokken, is het duidelijk dat de negentiende eeuw rond en na 1850 niet geplaagd werd door ernstige gevoelens van onrust over misdadigheid en openbare veiligheid (117).

De als stabiel ervaren machtsverhoudingen, het verminderen van onrustgevoelens over misdadigheid en het toenemend geloof in de maatschappelijke vooruitgang: het zijn allemaal ontwikkelingen in samenhang waarmee de gevoelshuishouding van mensen kennelijk veranderde en de afkeer van openlijk lichamelijk geweld toenam. En in de nieuwe politieke verhoudingen groeide het hebben van weerzin tegen openbare doodstrafvoltrekkingen verder uit tot een vorm van beschaafd gedrag, waaraan ook conservatieve voorstanders van de straf hadden te voldoen wilden zij niet voor barbaars worden uitgemaakt door de liberale nieuwlichters.

Zo neemt in 1858 het Weekblad van het Regt een artikel op over een executie te Maastricht, waarin ergernis gespuid wordt over de manier waarop dit gebeurde:

"Maar vooral beklagt men zich daarover, dat men den geheelen dag, voorafgaande aan de zoo lang aangekondigde plegtigheid, de goede burgerij met de voorbereidselen daartoe heeft geërgerd" (118).

In hetzelfde weekblad lezen we in 1859:

"Brave, stille ingezetenen hebben er een gruwel van; zij sluiten zich op in hunne huizen, maar de bloedige voorstelling wordt alleen bijgewoond door lieden, die in een kwaden reuk staan, en weinig deugen; er wordt gevochten, getwist, vermoord en gestolen" (119).

Toch worden er tussen 1850 en 1860 van de 79 uitgesproken doodstraffen nog 8 werkelijk in het openbaar uitgevoerd (120). Maar de weerstand er tegen is zo groot dat als Minister van Justitie Boot in 1859 met het zoveelste ontwerp voor een nieuw Wetboek van Strafrecht komt, hij voorstelt de doodstraf uit te voeren:

"op eene plaats, door de muren der gevangenis of op andere wijze voor het algemeen ontoegankelijk en onzichtbaar".

Zolang de uitvoering duurt zouden er klokken geluid moeten worden (121). In de Memorie van Toelichting wijst hij er op wat de praktijk in Nederland laat zien:

"Tegen den daarvoor bepaalden tijd sluiten de meeste menschen zich in hunne woningen op; daarentegen verdringen zich lieden uit de lagere klassen der bevolking lang te voren om en bij het strafplein, ten einde in tijds eene plaats te bezetten" (122).

Voordat het tot beraadslagingen komt, trekt de Minister zijn wetsvoorstel al weer in. Ondanks steeds opnieuw gedane voorstellen de doodstraf in het geheim te voltrekken, is men daar in Nederland nooit toe overgegaan (123). Een dergelijke voltrekking werd als een vorm van "mollen" of afmaken gezien en het zou de indruk wekken dat men iets deed dat het daglicht niet velen kon. Wellicht moet hierin een van de oorzaken gezocht worden van het feit dat Nederland als een van de eerste landen ter wereld tot afschaffing van de doodstraf overging en het in vele andere Europese landen en in de Verenigde Staten nooit tot een afschaffing gekomen is. In andere landen bleek men in de vorige eeuw minder moeite te hebben met de geheime vol-

trekking van de doodstraf. Rond 1860 was het in de meeste staten van Noord-Amerika gebruikelijk de executie binnen een besloten ruimte uit te voeren. Hetzelfde gold voor een groot aantal Duitse deelstaten. In Frankrijk koos men een aardige middenweg door de doodstraffen in de vroege ochtendschemering in een uithoek van de stad, te voltrekken (124). Door dit bannen achter sociale coulissen werd uit de emotionele afkeer van executies als het ware de angel getrokken. De doodstraf raakte uit het oog en daarmee uit het hart. De rationele en juridische bezwaren alléén bleken vervolgens elders niet voldoende om de afschaffing te bewerkstelligen. Over blijft uiteraard de uitdagende vraag waarom juist in Nederland tegen een geheime voltrekking zoveel weerzin bestond (125).

Wel werd in Nederland overgegaan tot een oneigenlijk genoemd gebruik van het recht tot gratieverlening. Nadat op 31 oktober 1860 aan Nathan van Sittard te Maastricht de twijfelachtige eer te beurt viel als laatste misdadiger op het schavot te sterven, werd elk verzoek tot gratie zonder uitzondering ingewilligd. Kennelijk wilde geen enkele minister meer een uitvoering op zijn geweten hebben. Deze gratiepraktijk vormt na 1860 een van de belangrijkste argumenten in de strijd voor afschaffing. Het is een doorn in het oog van strafrechtdeskundigen. Men eist afschaffing van de straf of tenuitvoerlegging. De middenweg van vaste gratieverlening wordt verworpen, omdat die de wet zou ondermijnen. De gratiepraktijk wordt een op zichzelf staand argument om tot afschaffing over te gaan, terwijl deze praktijk juist vanuit een al bestaande afkeer van de straf was ontstaan.

In 1863 schrijft de redactie van het Weekblad van het Regt, waarin tussen 1860 en 1870 honderden artikelen en berichten over de doodstrafkwestie geplaatst worden, dat een uitvoering uitsluitend afhangt van de subjectieve begrippen van de elkaar opvolgende Ministers van Justitie (126). In de Tweede Kamer worden de verschillende ministers voortdurend aangesproken over de gratieverlening en men dringt aan op duidelijkheid: afschaffen of ook uitvoeren. Maar aan dit laatste durft geen

enkele minister zich meer te wagen en het kamerlid Dumbar maakt in 1867 duidelijk waarom niet:

"Het is een verschrikkelijke wensch, dien ik meen dat men bijna in deze omstandigheden zou mogen uiten: ik zou haast wenschen dat de doodstraf nog éénmaal wierd toegepast in Nederland: dat nog éénmaal een schavot wierd opgericht: dat nog éénmaal bleek dat het scherpregtersambt niet geheel en al eene sinecure ware, - ik ben ervan overtuigd dat de openbare meening in den lande zich zoodanig zou uiten, dat noch minister, noch kamer daartegen zoude bestand zijn" (127).

Met deze opmerking typeert Dumbar tevens de vooronderstelling van waaruit de discussies over de doodstraf gevoerd werden: doodstrafvoltrekkingen waren zo gruwelijk en barbaars dat men wel heel sterke argumenten moest hebben om de straf in het Wetboek te handhaven, laat staan haar toe te passen. Deze vooronderstelling ontsnapt gemakkelijk aan de aandacht als de gevoerde discussies oppervlakkig beschouwd worden. Dan lijkt het alsof vooral rationele en praktische argumenten de afschaffing ervan bewerkstelligd hebben. Immers strafrechtwetenschappers en "criminalisten" werden niet moe met cijfers aan te tonen dat in landen waar de doodstraf veelvuldig werd uitgevoerd, misdadigheid geenszins verminderde en omgekeerd dat misdadigheid ook niet vermeerderde tijdens het niet toepassen er van. Voorstanders van de straf waarschuwden steeds opnieuw voor de chaos die na de afschaffing ontstaan zou. Achter de bureautafel werden lange verhalen geschreven over de vraag waar het recht tot doden op gegrondvest was of juist niet was. Er werd gewezen op de kans onherstelbare fouten te maken en op de onmogelijkheid gradaties binnen de doodstraf aan te brengen (ondeelbaarheidsargument). Tenslotte werd de straf vanuit verschillende gezichtspunten niet nuttig en niet nodig geacht in een maatschappij die veiliger werd en waar orde en rust evengoed gehandhaafd konden worden door het opleggen van zware gevangenisstraffen met eenzame opsluiting. Vanuit godsdienstige hoek werd een beroep gedaan op de Bijbel, hetgeen anderen er uiteraard toe bracht met weer andere citaten uit het Heilige Boek aan te tonen dat de straf juist hecht verankerd was in het christelijk geloof.

Steeds opnieuw echter wordt duidelijk dat de doodstraf vooral verfoeid werd vanwege het gruwelijk en onbeschaafd bevonden karakter van de openbare voltrekkingen. De heren maken het zich bijzonder moeilijk door juist dit "gevoelsargument" terzijde te schuiven. Of, zoals Minister van Justitie Borret de kamerleden in 1867 voorhoudt: "Dáár moeten rede en beginselen, niet het gevoel beslissen" (128). Hoe moeilijk daarentegen gevoelens zich bij de meningsvorming lieten wegdrukken, maakt Van Deirse duidelijk. Hij schrijft in 1860 dat er inderdaad overtuigende argumenten zijn om de doodstraf "regtvaardig" en "noodzakelijk" te noemen. Maar, zo stelt hij, "die beschouwingen hebben evenwel hare keerzijde". Hiermee doelt hij op de praktijk van strafvoltrekkingen, waarvan de aanblik elke redenering op losse schroeven zet. Van Deirse meent:

"slechts éénmaal behoeft men getuige te zijn geweest van de uitvoering dier straf met hare veelvuldige bijzonderheden en ijzingwekkende tooneelen - om niet al dadelijk voor alle theoretische redeneringen terug te deinzen" (129).

In 1864 geeft Laurillard een brochure uit over de doodstraf en hij heeft de neiging bij executies het hoofd af te wenden. Tegenstanders van de afschaffing geeft hij een dringend advies mee: "Zien moet gij, zien, zien!" (130).

En zo verging het velen. Zij wierpen zich in de discussie met lange, redelijke en wetenschappelijke betogen, maar tussen de regels door blijkt steeds hoe zeer zij de straf uit het oogpunt van gevoel en beschaving verafschuwden. Iedereen die de artikelen in het Weekblad van het Regt doorneemt kan zich daarvan overtuigen. Maar ook in de vele boeken die in de jaren zestig over de doodstraf verschijnen, valt dit aan te wijzen. Interessant is daarom een in 1865 verschijnend tweedelig boekwerk van A. Ruhranus, waarin de hele discussie rond de doodstraf wordt weergegeven aan de hand van samenvattingen van verschenen boeken en geschriften. Ruhranus ontkent dat de meerderheid "vooral door de akeligheid der executie" tegen de doodstraf ijvert (131). Maar ondanks het feit dat hijzelf juist de rationele bezwaren, en met name

de onnoodigheid van de straf wil benadrukken, illustreert zijn boek op bijna elke bladzijde de belangrijke rol van emotionele afkeer en beschavingsgevoelens. Zo citeert hij een "christelijk socialist" die de terechtstelling als een "kannibalensbedrijf" afschildert en iemand anders die de doodstraf qua "barbaarsheid" met de pijnbank gelijk stelt (132). En Van Bemmelen schreef volgens Ruhranus:

"De conclusie van dit alles is derhalve, dat op het geheele beschaafde Europa de duurste zedelijke verplichting rust om de doodstraf zoo spoedig mogelijk geheel af te schaffen. (...) In landen waar zachte zeden en gevoelens gevonden worden, zooals thans in Nederland, wordt het medegevoel des publieks met het slagtoffer in vele gevallen een groot bezwaar tegen de voltrekking van de doodstraf" (133).

In een anonieme brochure leest hij:

"De doodstraf bederft de zedelijkheid, het hart, maakt barbaarsch en dooft alzoo het zaad der deugd uit: (134).

En tenslotte concludeert Ruhranus ook zelf:

"In ruwe en barbaarsche tijden wordt de doodstraf veelvuldig toegepast. Zij wordt spaarzamer uitgeoefend naarmate de beschaving toeneemt" (135).

Inmiddels worden ook buiten het parlement en juristenkringen om initiatieven ontplooid ter afschaffing van de doodstraf. In 1863 stelt het bestuur van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen aan de leden voor bij de regering op afschaffing van de doodstraf aan te dringen omdat zij:

"kwalijk overeen te brengen is met juistere begrippen van regt, zedelijkheid en christelijke beschaving" (136).

De leden besluiten geen officieel adres te sturen, maar de vergadering is wel unaniem tegen de doodstraf (137). In 1864 stuurt het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen aan de koning een adres waarin op afschaffing wordt aangedrongen (138). Kort daarvoor was hetzelfde al gedaan door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. De tekst van dit adres geeft in een notedop weer hoe optimistisch grote delen van de gegoede burgerij dachten en voelden, met betrekking tot misdaden en straffen. We lezen:

"Wij achten ons gelukkig Uwe majesteit, op onwederlegbare gronden met de cijfers der geregtelijke statistiek in de hand, de verzekering te mogen geven, dat, met de verzachting der strafwetten in onze tijd, de misdrijven niet alleen niet vermeerderd, maar integendeel in het ooglopend verminderd zijn en gestadig afnemen overal, waar met de vrees voor dadelijke vervolging en veroordeeling de straffen menschelijk zijn geworden. Andere tijden, andere zeden! De doodstraf moge, even als de vroeger onmisbare lijfstraffen, een der steunpilaren van den Staat geacht zijn, een der wapenen om misdadigers in bedwang te houden, dank zij den voortgang der beschaving en den weldadigen invloed der godsdienst, worden de booze driftten en hartstogten in onze dagen, - niet zoozeer door afschrik en geweld, als door het gezag der rede en van redelijke wetten beteugeld. (...) Ter handhaving der openbare orde, ter verzekering der algemeene en bijzondere veiligheid staan der Regering in het gansche Rijk eene éénheid, veerkracht en samenwerking van justitie en politie beide ten dienste, hemelsbreed verschillend van de slapheid der voorouderlijke instellingen".

En over de emotionele afkeer van de doodstraf:

"Zo ooit, Sire! schijnt derhalve thans, in het volle genot van den vrede, het gezegende tijdstip aangebroken, (...), bij eene meer verlichte en minder ruwe Natie, de proef van opheffing der doodstraf te nemen. (...) Dáár, waar zij voor het laatst ten uitvoer werd gelegd, kon niet dan met moeite voor het bloedige handwerk de vereischte bijstand verkregen worden. De regters zelve, die het doodvonnis naar het voorschrift der wet moeten uitspreken, openbaren meer en meer hunnen onoverwinnelijken afkeer van eene straf, die hun geweten met een onherstelbaren misslag zou kunnen bezwaren".

En over het cellulaire stelsel:

"Dat stelsel heeft men nu sedert meer dan tien jaren in Nederland als werkdadig en heilzaam leeren kennen (...), een stelsel, dat naar met het elken dag meer overwegend gevoelen van deskundigen, de doodstraf overbodig, nutteloos heeft gemaakt" (139).

In 1863 dringt een briefschrijver in het Weekblad van het Regt er op aan een speciaal congres over de doodstraf te houden (140). Fel voorstander van de afschaffing Van Bemmelen zet in 1868 een handtekeningactie op touw om er bij de Koning op aan te dringen de gratieperiode bij wijze van proef te

verlengen (141). Eind 1869 is de weerstand tegen de doodstraf zo groot geworden en dringen tegenstanders ervan zo nadrukkelijk aan op de afschaffing, dat Minister van Justitie Van Lilaar met een dergelijk voorstel aan de Kamer komt. Hangende de behandeling van dit voorstel werpt de jurist De Pinto in een hoofdartikel in het Weekblad van het Regt zich nog eenmaal in de strijd. De Pinto is zeker van zijn zaak:

"Zoo als het gegaan is met de pijnbanken, de geeselloeden en de brandijzers, zoo zal het ook gaan met de schavotten en de galgen. Men heeft de pijnbanken, geeselloeden en brandijzers over boord geworpen, en niemand heeft ze terug verlangd. Men zal de schavotten en de galgen over boord werpen, en niemand zal ze terug vragen" (142).

Het Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage, dat zich steeds fel tegen de afschaffing van de doodstraf heeft opgesteld, ziet de ontwikkelingen knarsetandend aan:

"Groot is het geklank en geschal van degenen, die partij trekken vóór de moordenaars tegen de vermoorden, vóór de wolven tegen de schapen, vóór de vossen tegen de hoenders" (143).

Honderden leden van gereformeerde kerken en kerkbesturen sturen brieven aan de Kamer om de afschaffing te voorkomen en om God bij de handhaving van Zijn Woord een handje te helpen. Maar de strijd is gestreden. In zijn uitgebreide Memorie van Toelichting gaat de liberale minister Van Lilaar uitvoerig op alle argumenten in die in de loop der jaren tegen en voor de doodstraf zijn ingebracht, waarbij zijn uitgangspunt is dat de straf "zonder eenig gevaar voor de openbare rust en orde kan verdwijnen en dus verdwijnen moet" (144). In zijn memorie komen alle verlichte denkbeelden over het strafrecht aan de orde: de zedelijke verbetering, het verlaten van het afschrikbeginsel en de stelling dat niet de wreedheid van de straf misdaden voorkomt maar de zekerheid dat de straf het kwaad zal volgen. Van Lilaar meent dat naarmate de wreedheid verminderde de openbare veiligheid is toegenomen:

"Heeft men in Nederland niet jaren lang het geeselen en brandmerken verdedigd, op grond dat de rust en orde in de maatschappij deze barbaarsche strafoefeningen zouden

vorderen? Zijn ook deze niet onder de kracht der openbare meening bezwiken, lang vóórdat de wet er het doodvonnis over uitsprak? Wie wenscht ze nu terug? Wie zal beweren, dat in Nederland de openbare veiligheid is verminderd sedert er niet meer gegeeseld en gebrandmerkt wordt?" (145).

Zonder slag of stoot wordt het ontwerp bepaald niet aangenomen. De beraadslagingen in de Tweede Kamer duren een volle week. Nog één keer worden de stellingen betrokken en wijzen de voorstanders van de afschaffing tussen alle rationele argumentaties en statistische gegevens door op de voortgang der beschaving, op de veredeling van gevoelens, op de barbaarsheid van de zedeloze strafvoltrekkingen en op de omstandigheid dat een executie nu "eene rilling door het land zou doen gaan" (146). De tegenstanders betichten nogmaals hun opponenten van ziekelijke philanthropie, trekken de cijfers in twijfel, waarschuwen voor chaos en doen nog eens het voorstel de straf in het geheim te voltrekken. De politiek die lange tijd angstvallig buiten het debat gehouden werd, wordt door de conservatieve katholiek Heydenrijck tenslotte toch in de strijd geworpen, door het ontwerp als een liberaal paradepaardje af te schilderen. Liberalen ontkennen in alle toonaarden dat zij politiek gewin met het ontwerp nastreven. Het kamerlid De Braauw weet tenslotte de zaak te sussen:

"Conservatief of liberaal in zoo hoogst ernstige zaken is mij onverschillig; wanneer in eene belangrijke zaak als deze een goed wetsontwerp wordt voorgedragen, dan vraag ik niet wie de voorsteller is of wie de overwinning behaalt. Bant ze uit uw gemoed, die ellendige politiek, die ons vaderland bederft!" (147).

De wettelijke afschaffing valt niet meer tegen te houden. Maar lang daarvoor was de straf al uit het hart van vele Nederlanders gebannen. En niet alleen uit het hart van het beschaafde deel der natie, maar ook uit die van het volk, zoals Van Lilaar in zijn antwoord op de discussies beweert. Hij geeft treffende illustraties:

"De heer Van der Linden heeft al gewezen op den maatschappelijken toestand van den beul, die door iedereen veracht wordt. Toen de laatste maal hier te lande het schavot moest opgericht worden, moest het van Amsterdam vervoerd

worden, en men heeft drie maal 24 uren gezocht om een schipper in Amsterdam te vinden, die zich met dat vervoer wilde belasten. Eindelijk verklaarde een zandvaarder zich tot het transport bereid met zijne slechte en wrakke schuit; en hij eischte daarvoor zoo veel geld als zijn gansche vaartuig waard was; ten einde na dat transport niet meer met die schuit te moeten varen, en zich eene nieuwe te kunnen aanschaffen" (148).

Op 20 mei 1870 wordt de doodstraf met 48 tegen 30 stemmen afgeschaft. Op 15 september volgt de Eerste Kamer met 20 tegen 18 stemmen. Een krappe meerderheid dus, maar blijkbaar had niemand een écht dwarsliggen van de Senaat verwacht. Immers een week eerder al onderging het verafschuwde en besmette schavot een treurig lot. Het Weekblad van het Regt meldt:

"De Wespen deelen mede dat te Zwolle het schavot voor brandhout is verkocht voor de aanzienlijke som van f 43,60" (149).

Bij Koninklijk Besluit worden de beul en zijn assistenten op 24 september op wachtgeld gesteld. Het Algemeen Handelsblad schrijft over de ontknoping van de doodstrafdiscussie:

"Het schavot is in Nederland thans door de wet afgeschaft. Moge het nimmer weder verrijzen" (150).

Samenvattende conclusies

Het ontstaan van wrede, openbare strafvoltrekkingen tegen het einde van de middeleeuwen wordt door zowel Spierenburg als Foucault verbonden met de wankеле machtspositie van kerkelijke, stedelijke en landelijke overheden. Dat openbare straffen in Nederland verdwijnen als de gegoede burgerij zich stabiele machtsposities verworven heeft, kan als een ondersteuning van deze interpretatie gezien worden. Deze straffen waren niet langer nodig om het volk te laten zien wie er de baas was.

Spierenburg interpreteert de lange termijnontwikkeling van deze straffen tussen ontstaan en afschaffing in Eliaanse termen van toenemende interdependenties tussen mensen en afnemende machtsver-

schillen, die weer zouden samenhangen met een terughouden van emoties en een toenemende afkeer van lichamelijk geweld (151). De bestudering van de afschaffing van lijfstraffen en de doodstraf in Nederland heeft resultaten opgeleverd die ook deze interpretatie in belangrijke mate ondersteunen. Niet zozeer rationele en praktische overwegingen, humanitaire beginselen, economische belangen (Rusche and Kirchheimer) of een nieuwe machtsstrategie (Foucault) vormden de drijfveren tot verzet tegen openbare straffen als wel een toenemende afkeer van openlijk lichamelijk geweld.

Maar in dit artikel werd tevens gepoogd duidelijk te maken dat voorzichtigheid met dergelijke algemene interpretaties geboden is. Want ook al laat de lange termijnontwikkeling van menselijke gevoelens zien dat de afkeer van lichamelijk geweld niet uit de lucht kwam vallen en evenmin vanzelfsprekend is, zij werpt toch onvoldoende licht op de vrij plotselinge toename van deze afkeer in met name de eerste helft van de 19e eeuw. Om die stroomversnelling, die "spurt" in de ontwikkeling van afkeergevoelens te begrijpen is kennis van samenhangende tijd- en plaatsgebonden ontwikkelingen nodig. Tegelijk en in samenhang met de toenemende afkeer van openlijk lichamelijk geweld, werd het hebben van weerzin tegen openbare strafvoltagekkingen een vorm van beschaafd gedrag. Het groeide uit tot een gedragsvoorschrift dat een functie vervulde in de strijd tussen liberale en conservatieve burgers, gesteund door leden van de oude regentenaristocratie. En omgekeerd nam in samenhang met deze ontwikkeling de afkeer van lichamelijk geweld en openbare strafvoltagekkingen weer verder toe.

Zeker even belangrijk is dat de weerzin tegen schavotstraffen en de doodstraf juist toenam in een tijd waar in bovenlagen van de bevolking het geloof in de maatschappelijke vooruitgang op allerlei gebied zeer groot was. Wat misdadigheid betreft werd veel heil verwacht van een verbeterd politieapparaat en nieuwe opsporingsmethoden. Bovendien dacht men door middel van onderwijs en voorlichting het zedelijk peil en de ontwikkeling van het lagere volk dusdanig te verhogen dat

steeds meer mensen uit zichzelf misdadig gedrag zouden nalaten. In samenhang daarmee verminderde het geloof in louter afschrikwekkende straffen en nam het vertrouwen toe in de mogelijkheden van zedelijke verbetering van reeds veroordeelde mensen. Zij zouden door jarenlange eenzame opsluiting tot inkeer te brengen zijn en na vrijlating eveneens uit zichzelf voor een fatsoenlijk leven kiezen. Het strafobjekt verschoof van "lichaam" naar "ziel" (Foucault) en wat de misdaadpreventie betreft werd veel heil verwacht van "Selbstzwang" (Elias). Deze optimistische gedachten werden gevoed door statistieken, die gunstige interpretaties toelieten en op een afname van misdadigheid leken te wijzen. In samenhang met al deze ontwikkelingen kon de afkeer van wrede openbare strafvoltagekkingen verder toenemen en verdwenen beul en schavot tenslotte voorgoed uit de Nederlandse strafrechtspraktijk en wetgeving.

Noten

1. De term "misdadigers" wordt in dit artikel gebruikt in de gewone en meest gangbare betekenis van verzamelnaam voor individuele moordenaars, dieven, inbrekers, verkrachters, brandstichters, enz.
2. De op deze pagina weergegeven ontwikkeling van openbare straffen tot 1800 berust op lezing van ondermeer Joost de Damhouder (1618), Blok (1979), Spierenburg (1978), Van Binsbergen (1979), De Witt Huberts (1924), Domela Nieuwenhuis (1902), een themanummer van het tijdschrift Holland (1976) over de strafrechtspraktijk in de 18e eeuw en Berents (1976).
3. Pas in 1798 werd een ander wreed onderdeel van de strafrechtspraktijk afgeschaft: de pijnbank. Zie Van Heijnsbergen (1922, 1923).
4. Aansluitend op de in de 19e eeuw gebruikelijke terminologie worden in dit artikel met schavotstraffen alle *niet-dodelijke* openbare straffen bedoeld.
5. De laatste drie executies werden uitgevoerd in Leeuwarden (maart), Gouda (juni) en Maastricht (oktober).
6. Zie C.L. ten Cate (1975) en L.W.D. Schreuder (1928).
7. Beccaria (1764). Met name zijn nadruk op de zekerheid dat de straf de misdaad volgt heeft tot ver in de 19e eeuw grote invloed gehad.
8. Beccaria, hoofdstuk 16: Over de doodstraf, pp. 371-383.

9. Beccaria, p. 377.
10. Van der Grinten, p. 77.
11. Bijvoorbeeld Pompe (1951), p. 102.
12. In de inleiding noemen zij dit de centrale these in hun boek. Rusche and Kirchheimer, pp. 5-7.
13. Zie met name deel IV pp. 232-315. Zie ook Cleiren/Hol.
14. Zie inleiding van Kemper, pp. 70-80.
15. Zie Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland (Kemper), artikel 27, p. 200.
16. Idem, artikel 28, p. 200.
17. Zie Ten Cate, p. 132.
18. Zie Van Eeghen (1955), p. 99.
19. Zie Crimineel Wetboek (Kemper), artikel 44, pp. 204-205.
20. Idem, artikel 33, p. 201.
21. Idem, artikel 34, p. 201.
22. Idem, artikel 35, p. 202.
23. Zie inleiding van Kemper, p. 157.
24. Idem, p. 157.
25. Idem, p. 120.
26. Idem, p. 121.
27. Idem, pp. 128-129.
28. Idem, p. 145.
29. Zie Schreuder, pp. 37-38 en Van Binsbergen (1949), pp. 116, 119, 134.
30. Code Pénal, artikel 13, eerste boek.
31. Zie Staatsblad 1813 (11 december), nr. 10, p. 1.
32. Zie Staatsblad 1813 (11 december), nr. 10.
33. Het verschil tussen de kaakstraf en tepronkstelling is overigens nogal betrekkelijk. In het eerste geval werden veroordeelden aan een speciale schandpaal vastgeklonken en een uur tentoongesteld met een houten bord boven hun hoofd waarop naam, beroep, woonplaats, straf en misdaad vermeld moesten worden (Code Pénal, art. 22, eerste boek). Over de tepronkstelling wordt in het Besluit van 1813 vastgelegd dat de rechters vrij waren de wijze en duur ervan te bepalen. In de praktijk betekende dit dat mensen voor de tijd van een kwart, half, driekwart of heel uur gewoon op het schavot stonden met een brief op hun borst of dat ze aan een paal werden vastgebonden, soms met een strop om hun hals en een bord boven hun hoofd, met vermelding van misdaad en naam.
34. Schreuder (p. 42) betwijfelt zelfs of deze bepaling na 1813 nog wel wettelijk bestond. Zeker is dat de bepaling in 1854 (Staatsblad, nr. 102) nadrukkelijk werd afgeschaft. In de 19e eeuw werden drie vadermoordenaars terecht gesteld (zie Vos). In ieder geval bij één daarvan, (Elias Koster, december 1837, Amsterdam) werd het extra

ceremonieel niet toegepast (zie Algemeen Handelsblad, 18-12-1837).

35. Zie Van Deinse, p. 62.

36. Zie Modderman, p. 4.

37. Volgens een door J.B. Vos samengestelde statistiek werden tussen 1811 en 1820 in de Noordelijke Nederlanden (exclusief België dus) 81 doodstraffen uitgesproken, waarvan er 42 ook werden uitgevoerd. Gemiddeld ruim vier executies per jaar. Tussen 1820 en 1830 werden 74 mensen tot de "straffe des doods" veroordeeld, waarvan 24 ook inderdaad op het schavot de laatste adem uitbliezen. Het gemiddelde liep opvallend terug tot ruim twee voltrekkingen per jaar. Meer dan de helft van de uitgevoerde arresten had betrekking op moord. Over schavotstraffen hebben bij mijn weten alleen Ten Cate en Faber materiaal verzameld. Ten Cate beperkte zich geheel tot de brandmerkstraf. In Noordnederlandse provincies (uitgezonderd Limburg en Gelderland) werden tussen 1811 en 1827 ruim 800 arresten en vonnissen met een brandmerkstraf uitgesproken (Ten Cate, p. 130). Gratie werd volgens Ten Cate nog maar zelden verleend, zodat hij vaststelt dat bijna elke week ergens in Nederland iemand een gloeiend brandmerk op zijn schouders hoorde sissen. Volgens het Geselsbesluit van 1813 werd de brandmerkstraf vaak in combinatie met geseling opgelegd, en voelden honderden mensen dus tevens geselroeden op hun ontblote ruggen striemen. Bij zware delicten kon het aantal geselslagen tot honderd oplopen (Ten Cate, p. 133). Hierbij moet bedacht worden dat de geselstraf en de straf van het zwaard ook zonder brandmerk werden opgelegd. Bovendien werden tuchthuisstraffen vaak gecombineerd met voorafgaande tepronkstelling. Dat blijkt ook uit het rapport van Faber. Van een tweetal veel voorkomende vermogensdelicten werden de arresten geteld die uitgesproken werden door het Hof van Assises te Amsterdam in de jaren 1817, 1822, 1824, 1825 en 1827. De rechter had bij deze delicten wat betreft schavotstraffen de keuze uit tepronkstelling of geseling. Gemiddeld werden er voor deze delicten ongeveer 30 tepronkstellingen per jaar opgelegd, qua duur variërend van een kwartier tot een uur. Niet minder dan 58 keer werd de geselstraf opgelegd. Interessant hierbij is dat 53 van deze geselsstraffen in 1817 en 1822 werden uitgesproken. Daarna werd nagenoeg altijd aan tepronkstelling de voorkeur gegeven. Faber maakt hier uit op dat deze lijfstraf in met name de jaren twintig van de vorige eeuw in onmin raakte (Faber, p. 17). Deze conclusie komt overeen met

de eigentijdse indrukken van Donker Curtius van Tienhoven, die eveneens in de jaren twintig een aanzienlijke verzachting in de praktijk van schavotstraffen bespeurt (Donker Curtius, p. 16). En hij kon zijn eigen ervaringen als bron gebruiken. Voor 1800 was hij jarenlang lid van een van de vele "criminele regtbanken" die Nederland toen kende. Desondanks werd in deze periode gemiddeld veel vaker dan één keer per week iemand in Nederland op een schavot gepijnigd of aan de spotternijen van toeschouwers blootgesteld. Overigens geven dergelijke gemiddelden een wat vertekend beeld van de werkelijkheid. Uit aankondigingen in dagbladen van straf-oefeningen blijkt dat men in ieder geval in Amsterdam enkele maanden lang veroordeelden "opspaarde", die dan op één dag tegelijk werden gestraft (zie Franke, p. 81).

39. Zie Van Deinse, p. 68.
40. Zie Mittermaier, p. 579.
41. Zie Ten Cate, p. 138.
42. Donker Curtius van Tienhoven, p. 22.
43. Idem, pp. 4-5.
44. Idem, pp. 11-12.
45. Idem, pp. 19-20. Zie ook Kruithof.
46. Donker Curtius van Tienhoven, p. 25.
47. Idem, pp. 46-47.
48. Idem, p. 80.
49. Idem, p. 81.
50. De Brueys, p. 386.
51. Idem, p. 401.
52. Idem, p. 400.
53. Asser, p. 67.
54. Asser, p. 86.
55. Asser, p. 99.
56. Handelingen 1827/1828, Bijlagen, p. 34.
57. Handelingen 1827/1828, Bijlagen, p. 23.
58. Handelingen 1827/1828, Bijlagen, p. 14.
59. Idem, p. 50.
60. Idem, p. 51.
61. Tussen 1830 en 1840 worden er 74 veroordelingen tot de doodstraf uitgesproken, waarvan 17 ook ten uitvoer worden gebracht. Opnieuw een lager gemiddelde per jaar dan in het voorafgaande decennium (Vos, p. 32). Het aantal uitgesproken arresten en vonnissen met een brandmerk-staf bedroeg tussen 1827 en 1839 volgens Ten Cate 670, waarbij opnieuw Gelderland en Limburg niet in de telling betrokken konden worden (Ten Cate, pp. 144-145). Vergeleken met de periode 1811-1827 liep het gemiddeld

aantal veroordelingen op van 48 tot 55 per jaar. Het percentage gratieverleningen lag echter aanzienlijk hoger. Bij vrouwen steeg dit percentage van 24 naar 75 procent en bij mannen van 4 naar 36 procent. Aangenomen moet worden dat gratieverlening voor brandmerk en/of geseling vaak betekende dat men "slechts" tepronk gesteld werd. Voor de twee delicten die Faber onderzocht werd in de bestudeerde jaren 1832 en 1837 door de rechter altijd de voorkeur gegeven aan tepronkstelling boven geseling (Faber, p. 17).

62. Franke, p. 81.
63. Ten Cate, p. 154.
64. Ten Cate, p. 148.
65. Avondbode, 7-2-1840, p. 4.
66. Idem, 27-2-1840, p. 3.
67. Franke, pp. 89-95.
68. Algemeen Handelsblad, 12-3-1833, pp. 2-3.
69. Idem, 15-3-1833, p. 1.
70. Zie ook Blok (1977).
71. Koenen, p. 10.
72. Handelingen 1839/1840, Bijlagen p. 24.
73. Idem, p. 34.
74. Idem, p. 35.
75. Idem, p. 60.
76. Veel kennis over de stelsels van eenzame opsluiting werd vergaard door lezing van wetsvoorstellen, memories en beraadslagingen in de Handelingen van de Staten Generaal (zie met name Handelingen 1845/1846, pp. 414-460). Zie ook Petersen, pp. 236-287 en Pompe (1956), p. 317.
77. Handelingen 1839/1840, Bijlagen, p. 40.
78. Ten Cate, p. 10.
79. Handelingen 1839/1840, Bijlagen, p. 60.
80. Zie ook Foucault, pp. 21-22. Hij betwijfelt of het verdwijnen van wrede schavotstraffen en de opkomst van de gevangenis als een humanisering gezien moet worden en typeert zelf deze ontwikkeling als een verschuiving van het strafobject van "lichaam" naar "ziel". Hij plaatst deze verschuiving binnen een algehele "disciplineren" van de samenleving. Zie pp. 135-231.
81. Handelingen 1839/1840, beraadslagingen, p. 180.
82. De wetten van 1840 werden afgedrukt in het Staatsblad 1840, nrs. 20 t/m 46.
83. Avondbode, 7-2-1840.
84. Avondbode, 21-2-1840 (zie ook Avondbode 27-2-1840 en 30-3-1840).
85. Arnheemsche Courant, 10-12-1839.
86. Arnheemsche Courant, 16-2-1840.

87. Algemeen Handelsblad, 25-11, 22-11, 29-11, 2-12-1842.
88. Opregte Haarlemsche Courant, 27-12-1842.
89. Goossens, p. 19.
90. Goossens, p. 100.
91. Ten Cate, p. 149.
92. Handelingen 1845/1846, Bijlagen, p. 389.
93. Idem, p. 459.
94. Idem, p. 443.
95. Idem, p. 466.
96. Idem, p. 450.
97. Handelingen 1846/1847, Bijlagen pp. 296-439, beraadslagingen pp. 323-369. Handelingen 1847/1848, m.n. p. 143¹.
98. Tussen 1840 en 1850 worden er 115 ter dood veroordeelingen uitgesproken, waarvan nog maar 10 ook worden uitgevoerd. Ten Cate verzamelde gegevens die er op wijzen dat ook voor brandmerk- en geselstraffen in toenemende mate gratie werd verleend (Ten Cate, p. 149 e.v.). Sjoerd Faber verstrekke mij nog ongepubliceerde gegevens over alle arresten die in de jaren 1840 en 1845 door het Provinciaal Gerechtshof van Noordholland werden uitgesproken. In totaal werden in deze jaren 395 mensen veroordeeld waarvan 51 tot tepronkstelling, 12 tot geseling, 11 tot geseling én brandmerk, 14 tot tepronkstelling met brandmerk, 4 tot de zwaardstraf en slechts één (in 1840) tot de doodstraf. Ook in 1850 werden er nog mensen tot schavotstraffen veroordeeld.
99. Weekblad van het Regt, nr. 456, 1844.
100. Idem, nr. 510, 1844.
101. Foucault, pp. 21-22.
102. Weekblad van het Regt, nr. 660, 1845.
103. Ten Cate, p. 159.
104. Lurasco, p. 261.
105. Weekblad van het Regt, nr. 924, 1848.
106. Idem, nr. 925, 1848.
107. Handelingen 1847/1848, p. 464.
108. Weekblad van het Regt, nr. 935, 1848.
109. Idem.
110. Modderman, pp. 15-16.
111. Handelingen 1850/1851, pp. 310-311.
112. Staatsblad, 1851 (28-6), nr. 67. Zie ook Van Eeghen (1955), pp. 96-97.
113. Hoewel volgens Modderman (p. 18) de uitvoering van alle schavotstraffen hiermee in feite onmogelijk werd gemaakt, betwijfel ik toch of dit ook voor tepronkstelling gold. Die straf zou immers ook zonder beul of echt schavot wel voltrokken kunnen worden.

114. Staatsblad 1851, nr. 68.
115. In 1854 wordt de doodstraf afgeschaft en vervangen door een tuchthuisstraf van 5 tot 20 jaren voor 1. valsche munt; 2. valscheheid (artikel 139 C.P.); 3. manslag, vergezeld of gevolgd van een wandbedrijf; 4. kindermoord voor de eerste keer door de ongehuwde moeder gepleegd; 5. brandstichting, wanneer niet te voorzien was dat eenig menschenleven daardoor in gevaar kon worden gebracht (Staatsblad, nr. 102, 29-6-1854). Volgens Meulenhoff-Kouwenhoven bleef de doodstraf nog op 30 delicten staan (p. 304).
116. Staatsblad, nr. 102, 29-6-1854.
117. Dit blijkt uit de discussies over de doodstraf en schavotstraffen, maar ook uit berichten in dagbladen (zie Franke, pp. 34-36). In hoeverre de beschikbare cijfers inderdaad op een afname van misdadigheid wijzen, is moeilijk te zeggen omdat allerlei bijkomende factoren een rol kunnen spelen. Zeker is dat zij een gunstige interpretatie toelieten. Vanaf 1843 neemt het tijdschrift "Themis" jaarlijks statistieken op over de gevangenisbevolking en "geregtelijke" statistieken. Tot 1850 constateert althans de redactie van het tijdschrift een zekere toename van misdadigheid, maar verontrustend wordt die nooit genoemd. Na 1850 wordt voortdurend melding gemaakt van "dalingen" en "verminderingen". In 1853 wordt gesproken over het "gunstigste cijfer in de jongste zes jaren", en in 1866 over de laagste cijfers van de laatste tien jaren. In 1868 concludeert de redactie: "De toestand is dus alleszins gunstig te noemen" (zie jaarlijkse inhoudsopgave van "Themis"). Dit beeld stemt overeen met de conclusies van S. van Ruller die in een binnenkort te publiceren artikel in het Tijdschrift voor Criminologie de gevangenisstatistieken over een periode van 140 jaar heeft geanalyseerd. Het absolute aantal gevangenen daalde van een gemiddelde van 5552 in de jaren 1846-1849 naar een gemiddelde van 3920 in de jaren 1860-1869. Per 100.000 inwoners betekende dit een daling van gemiddeld 304 naar 184 gevangenen.
118. Weekblad van het Regt, nr. 1953, 1858.
119. Idem, nr. 2060, 1859.
120. Vos, p. 32.
121. Handelingen 1858/1859, Bijlagen, artikel 6, p. 880.
122. Idem, p. 885.
123. Of de laatste executie van de drievoudige moordenaar Kemper te Amsterdam in 1854, waarover Van Eeghen (1965) een apart artikel schreef, nog werkelijk openbaar werd

voltrokken is wel wat onduidelijk. In het arrest werd nadrukkelijk een openbare voltrekking gelast, maar de uitvoering had volgens dagbladberichten plaats "voor den ringmuur" van de cellulaire gevangenis aan de Weteringschans. Weliswaar waren duizenden mensen getuige van de executie en gaven schoolmeesters kinderen zelfs vrijaf om zich aan de straf te spiegelen (Van Eeghen, p. 143), maar in een Volkskrant-artikel uit 1954 (21-7) wordt gesuggereerd dat de executie op de binnenplaats van de gevangenis plaats vond. Maar wel zo dat de galg boven de muren uitkwam en men Kemper toch kon zien hangen...

124. Modderman, p. 146.
125. Met enige interpretatieve durf zou men hier een verband kunnen veronderstellen met de lange democratische traditie en het gegeven dat Nederlanders graag achter gordijnloze ramen te koop zitten.
126. Weekblad van het Regt, nr. 2489, 1863.
127. Handelingen, 1866/1867, beraadslagingen, p. 272.
128. Idem, p. 284 (4).
129. Van Deinse, pp. 429-430.
130. Weekblad van het Regt, nr. 2554, 1864.
131. Ruhranus (1866), p. 26.
132. Idem, p. 89 en p. 121.
133. Idem, pp. 104-106.
134. Idem, p. 49.
135. Idem, p. 81.
136. Weekblad van het Regt, nr. 2483, 1863.
137. Idem, nr. 2504, 1863.
138. Idem, nr. 2549, 1864.
139. Idem, nr. 2528, 1863.
140. Idem, nr. 2447, 1863.
141. Idem, nr. 2965, 1868.
142. Idem, nr. 3170, 1870.
143. Idem, nr. 3196, 1870.
144. Handelingen 1869/1870, Bijlagen, p. 785.
145. Idem, p. 792.
146. Idem, beraadslagingen, p. 1466.
147. Idem, p. 1489. Zie ook pp. 1416, 1435, 1463, 1476, 1483, 1487, 1488.
148. Idem, p. 1471.
149. Weekblad van het Regt, nr. 3241, 1870.
150. Algemeen Handelsblad, 18-9-1870.
151. Met name in zijn artikel in De Gids (1978) verbindt Spierenburg de toename van afkeer van zichtbaar lichamelijk geweld met "toenemende integratie en interdependentie tussen verscheidene strata en groepen" (p. 518).

Volgens hem worden de eerste uitingen van emotionele afkeer van openbare strafvoltrekkingen pas in de tweede helft van de 18e eeuw gevonden. Hij geeft daarvan enkele voorbeelden. De uiteindelijke afschaffing van schavotstraffen en de doodstraf zou een uitvloeisel zijn van het in de 19e eeuw geleidelijk verder toenemen van deze afkeer (pp. 519-520).

Literatuur

- Asser, C., *Vlugtige beschouwing van eenige voorname beginselen des Strafrechts in verband met het ontwerp des lijfstraffelijken wetboeks*, 's-Gravenhage/Amsterdam, 1827.
- Beccaria, Cesare, *Over Misdaden en Straffen*, Zwolle, 1971 (vertaling door J.M. Michiels van *Dei Delitti e delle Pene*, 1764).
- Berents, Dirk Arend, *Misdaad in de Middeleeuwen*, Utrecht, 1976.
- Binsbergen, W.C. van, *Algemeen karakter van het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* (diss.), Utrecht 1949.
- Inleiding Strafrecht*, Zwolle, 1979 (Hoofdstuk II: "Hoofdpijnen in de geschiedenis van het strafrecht in Nederland").
- Blok, Anton, "Achter de coulissen", *De Gids*, 1977, jrg. 140, 4/5, pp. 257-270.
- "Theatrische strafvoltrekkingen onder het Ancien Regime", *Symposium*, 1/1, 2/1979, pp. 94-114.
- Brueys, J.R. de, "Iets over de beginselen, waarop het Strafwetboek, in het jaar 1827 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal van het Koninkrijk der Nederlanden overgegeven, rust", in: *Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, 1829, deel 4, pp. 385-409.
- Cate, C.L. ten, *Tot glorie der gerechtigheid, de geschiedenis van het brandmerken als lijfstraf in Nederland*, 1975, Amsterdam.
- Cleiren, Tineke/Hol, Ton, "De geboorte van de gevangenis", *Recht en Kritiek*, 2/80, pp. 219-231.
- Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland met eene inleiding en aanmerkingen door J.M. Kemper*, Amsterdam, 1809.
- Damhouder, Joost de, *Practycke in Criminele Saecken*, Rotterdam, 1618.
- Deinse, A.J. van, *Strafrecht, ontwikkeld en in verband beschouwd met de Algemeene Bepalingen der Nederlandsche*

- Strafwetgeving*, Middelburg, 1860.
- Domela Nieuwenhuis, J., "Bijdrage tot de kennis der Straffen in Nederland", *Tijdschrift voor Strafrecht*, XIV, 1902, pp. 1-29.
- Donker Curtius van Tienhoven, W.B., *Iets over de theorie der Straffen en het bewijs der misdaden naar aanleiding van het ontwerp van het Strafwetboek voor de Nederlanden*, Utrecht, 1827.
- Eeghen, I.H. van, "De positie van de scherpreechter in Nederland in de 19e eeuw", *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, deel XIII, 1955, pp. 93-100.
- "Moord of doodslag? De laatste openbare terechtstelling te Amsterdam, 1854", *57e Jaarboek Amstelodamum*, 1965, pp. 120-145.
- Elias, Norbert, *Ueber den Prozess der Zivilisation*, 2 delen, Bern, 1977.
- Faber, Sjoerd, e.a., *Strafrechtspleging en criminaliteit in de negentiende eeuw, mede in verband met wetgeving en wetenschap*, I, Uitgave VU-juridische faculteit, Amsterdam, 1978.
- Foucault, Michel, *Surveiller et Punir, naissance de la prison*, Paris, 1975.
- Franke, Herman, *Van Schavot naar Krantekolom, ontwikkeling van de misdaadverslaggeving in het Algemeen Handelsblad vanaf 1828 tot 1900* (scriptie), 1980.
- Goossens (uitg.), G., *Verzameling van stukken over de oogenmerken der straf, de lijfstraffen en de eenzame opsluiting van gevangenen*, Amsterdam, 1843.
- Grinten, W.C. L. van der, *Rechtmatigheid van de doodstraf* (diss.), Nijmegen, 1937.
- Heijnsbergen, P. van, "De pijnbank in de Nederlanden" (4 delen), *Tijdschrift voor Strafrecht*, 1922 (XXXII), pp. 396-422, 1923 (XXXIII), pp. 31-71, 155-190, 303-336.
- Holland, Regionaal Historisch Tijdschrift*, themanummer over strafrecht en criminaliteit in de 18e eeuw, nr. 3, 8e jaargang, juni 1976.
- Kemper, J.M., zie *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland*.
- Koenen, H.J., *Over het beginsel der doodstraf*, Amsterdam, 1833.
- Kruihof, Bernard, "De deugdzame natie, het burgerlijk beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tussen 1764 en 1860", *Symposium*, II/I, 1980, pp. 22-38.
- Lurasco, C.F., "Iets over openbare strafvoltrekkingen", *Themis*, 1846, pp. 245-263.

- Meulenhoff-Kouwenhoven, L.C., "Afschaffing van de doodstraf in Nederland?", *Tijdschrift voor Criminologie*, 19 (1977), pp. 304-306.
- Mittermaier, C.J.A., *Aanmerkingen op het ontwerp van een Wetboek op het Strafrecht voor het Koninkrijk Holland, Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, 1828 (deel 3), pp. 574-593.
- Modderman, A.E.J., *De hervorming onzer strafwetgeving, kritische beschouwing der wet van 29 juni 1854* (Staatsblad 102) (diss.), Den Haag, 1861.
- Petersen, M.A., *Gedetineerden onder dak, geschiedenis van het gevangeniswezen in Nederland van 1795 af, gezien van zijn behuizing* (diss.), 1978.
- Pompe, W.P.J., *De menselijkheid in het Strafrecht*, Utrecht, 1951.
Geschiedenis der Nederlandse Strafrechtswetenschap sinds de codificatiebeweging, Amsterdam, 1956.
- Ruhranus, A., *De doodstraf in Nederland*, 2 delen, Den Haag (deel 1, 1865, deel 2, 1866).
- Ruller, S. van, "Het aantal gevangenen in Nederland sinds 1837" (nog te publiceren in *Tijdschrift voor Criminologie*).
- Rusche G./Kirchheimer O., *Punishment and Social Structure*, New York, 1968.
- Schreuder, L.W.D., *Bijdrage tot de kennis van eenige lijfstraffen* (diss.), Amsterdam, 1928.
- Spierenburg, Pieter, *Judicial Violence in the Dutch Republic* (diss.), 1978.
"Geweld, repressie en schaamte", *Tijdschrift voor Criminologie*, mei/aug. 1978, pp. 133-138.
"De sociale functie van openbare strafvoltrekkingen", *De Gids*, jrg. 141/8, 1978, pp. 510-523.
- Vos, J.B., "Statistieke bouwstoffen nopens de doodstraf in Nederland gedurende de laatste vijftig jaren", *Themis*, 1863, pp. 19-35.
- Witt Huberts, Fr. de, "De scherprechter", *Tijdschrift voor Strafrecht*, deel XXXIV, 1924, pp. 145-188.